

09. Tarihî Kıpçak Türkçesinde yer alan hastalık adları ve hastalıkla ilgili kavramlara dair söz varlığı¹

Yazgı Tuğçe KURT ÖTELEŞ²

APA: Kurt Öteleş, Y. T. (2024). Tarihî Kıpçak Türkçesinde yer alan hastalık adları ve hastalıkla ilgili kavramlara dair söz varlığı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö14), 143-171. DOI: 10.29000/rumelide.1454368.

Öz

Söz varlığı, toplumların gelenek-görenek, örf, adet, daha geniş ifadeyle yaşayışları, sosyal hayatları, kültür unsurları ve dünya görüşlerine dair önemli bilgileri vermektedir. Tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri malzemelerine bakıldığında hastalık adları ve hastalıkla ilgili kavramların geniş bir yer kapladığı görülmektedir. Bu makalede, tarihî Kıpçak Türkçesinde yer alan hastalık adları ve hastalıkla ilgili kavramlara dair söz varlığının tarihî ve çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerindeki durumu art ve eş zamanlı olarak anlambilimsel (semantik) açıdan ele alınmıştır. Çalışmada, hastalık adları ve hastalıklarla ilgili kavramlara dair 68 adet terim tespit edilmiştir. Bunlar; “bedensel hastalıklarla ilgili kelimeler”, “bulaşıcı hastalıklarla ilgili kelimeler”, “göz hastalıkları ile ilgili kelimeler”, “cilt hastalıkları ile ilgili kelimeler”, “kekemelik ve konuşmayla ilgili kelimeler”, “hasta ve hastalıkla ilgili kelimeler”, “tedavi amaçlı kullanılan kelimeler”, “solunum hastalıkları ile ilgili kelimeler”, “sindirim hastalıkları ile ilgili kelimeler”, “hekimlikle ilgili kelimeler” olmak üzere çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. İncelenen kelimelerin ilk olarak Türkçenin hangi döneminde geçtiği ve kökeni belirlenmiştir. Kıpçak Türklerinin hastalıkla ilgili söz varlığında Türkçenin yanı sıra ödünçlenen kelimelerin yer alması konar-göçer yaşam tarzlarının ve dinî inanışlarının bir sonucudur. Bu makalede, yapılan analizler sonucunda tarihî Kıpçak Türkçesinde yer alan hastalık adları ve hastalıkla ilgili kavramlara dair söz varlığının günümüzde çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinin hangilerinde yaşamaya devam ettiği hangilerinde değişmeye uğradığı ya da tamamen unutulduğunun belirlenmesi ilerde yapılacak olan söz varlığı çalışmaları açısından da oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Tarihî Kıpçak Türkçesi, Hastalık Söz Varlığı, Çağdaş Kıpçak Grubu Türk Lehçeleri, Anlam Bilimi.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %20

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 15.01.2024-**Kabul Tarihi:** 20.03.2024-**Yayın Tarihi:** 21.03.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1454368

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Öğr. Gör. Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Lecturer. Dr., National Defense University, Land War College, Department of Turkish Language and Literature (Ankara, Türkiye), yazgitugceoteles@kho.msu.edu.tr, **ORCID ID:** 0000-0003-4122-9189, **ROR ID:** https://ror.org/010t24d82

Vocabulary on disease names and disease-related concepts in historical Kipchak Turkish³

Abstract

Vocabulary provides important information about societies' traditions, customs, and more broadly, their lifestyles, social lives, cultural elements and worldviews. When historical and contemporary Turkish dialect materials are examined, it can be seen that disease names and disease-related concepts occupy a wide place. In this article, disease names in historical Kipchak Turkish and the situation of the vocabulary of disease-related concepts in historical and contemporary Kipchak group Turkish dialects are discussed simultaneously and diachronically from a semantic perspective. In the study, 68 disease names and terms related to diseases were identified. These are; "words related to physical diseases", "words related to infectious diseases", "words related to eye diseases", "words related to skin diseases", "words related to stuttering and speech", "words related to patients and diseases", "words used for treatment purposes" words", "words related to respiratory diseases", "words related to digestive diseases", "words related to medicine". The period in which the words examined were first mentioned in Turkish and their origin were determined. The presence of borrowed words in addition to Turkish in the disease-related vocabulary of the Kipchak Turks is a result of their nomadic lifestyle and religious beliefs. In this article, as a result of the analysis, it is very important to determine in which of the contemporary Kipchak group Turkish dialects the vocabulary of disease names and disease-related concepts in historical Kipchak Turkish continues to survive, in which ones it has changed or has been completely forgotten, and is also very important for future vocabulary studies.

Keywords: Historical Kipchak Turkish, Disease Vocabulary, Contemporary Kipchak Group Turkish Dialects, Semantics.

1.Giriş

Türk tarih ve kültürünü belirli bir zaman dilinde ve coğrafyada bütün olarak değerlendirmek oldukça zordur. Çünkü Türk tarihi denince tek bir topluluk değil, farklı isimlerle anılan Türk topluluklarının çeşitli bölgelerde ortaya koyduğu tarihlerin tamamı anlaşılmaktadır. Geniş coğrafyada binlerce yıl farklı kültür ve medeniyetlerle yapılan alış veriş neticesinde uçsuz bucaksız bir bilgi birikimine de sahip olunmuştur. Türklerin tıbbi bilgi birikimlerini Budizm, Mazdeizm ve Hristiyanlık, İslamiyet gibi inançlar ile yurt kurdukları Anadolu ve İran gibi coğrafyalar ve kültürleri oluşturmuştur (Bayat, 2016: 236).

³ It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 20

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 15.01.2024-Acceptance Date: 20.02.2024-Publication Date: 21.02.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1439568

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Türk tıp tarihine bakıldığında konar-göçer olarak yaşayan Türklerde bilimsel anlamda bir tıptan söz etmek mümkün değildir. Bozkır kültüründe göçebe olarak yaşayan Türkler, sağlıkla ilgili sorunlarını genellikle halk hekimliği ile halletmeye çalışmışlardır. Halk hekimliğinde ise Türklerin dinî inançları olan Şamanizm büyük bir etkiye sahipti. Uygurlar döneminde yerleşik düzene geçilmesiyle birlikte Türk tıp tarihinde gelişmeler yaşanmış ve tıp bilimsel bir boyuta taşınmıştır. Ayrıca Uygurlar arasında yaygın olan geleneksel tıp bilgisi Çin, Hint ve İslam sahasındaki uygulamaların da tesirinde kalarak gelişmiş ve yaygınlaşmıştır (Temel, 2020: 21). Kıpçak Türkleri de geçmişten gelen bu tıbbi bilgi ve birikimlerin yanı sıra etkileşim içerisinde oldukları toplumların da tıbbi bilgi ve birikimlerinden etkilenmişlerdir. Bu etki de dönem eserlerindeki söz varlığına yansımıştır.

Bu makalede, tarihî Kıpçak Türkçesinde yer alan hastalık adları ve hastalıkla ilgili kavramlara dair söz varlığı Recep Toparlı vd. tarafından hazırlanan “*Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*”, Mustafa Argunşah ve Galip Güner tarafından hazırlanan “*Codex Cumanicus*”tan hareketle taranarak tespit edilmiştir. Tespit edilen hastalık adları ve hastalıkla ilgili kavramlara dair söz varlığının altına ilk olarak Türkçenin hangi döneminde geçtiği tanıklanarak verilmiştir. Sonrasında ise çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerindeki karşılıkları varsa sıralanarak verilmiş ve değerlendirilmede bulunulmuştur.

2.Tarihî Kıpçak Türkçesinde Yer Alan Hastalık Adları ve Hastalıkla İlgili Kavramlara Dair Söz Varlığı

2.1.Bedensel Hastalıklarla İlgili Kelimeler

Kıp. aksen, aksak “aksak, topal” (KK, CC, İM, KFT, MG; Toparlı vd., 2019: 6).

TTL. ET.: *agsak, aksak* “sakat, topal, aksak” (EDPT 95; EUES 21-26).

Krg. aksak “topal” (Yudahin, 2011: 15); **Kzk. aqsaq** “aksak, topal” (Koç, 2019: 30); **Nog. aksaq** “aksak, topal” (Baskakov, 1963: 33); **Kklpk. aqsaq** “ayağı aksayan, aksak” (Uygur, 2020: 19); **Bşk. akhak** “aksak, topal” (Özşahin, 2017: 22); **Kaz. Tat. aksak** “1. aksak (Öner, 2015: 28). 2. aksayan, diğerine bakıldığında daha kısa, sakat, zayıf (ayak). 3. kırık ya da kısa ayaklı, sallanan (mobilya hakkında)”. (TTAS I: 35 akt. Sönmezler Duran, 2020, s. 667); **Krm. Tat. aqsaq** “aksak” (Muzafarov, 2018: 43); **Krçmlkr. aksak-tuksak** “topal, aksak” (Tavkul, 2020: 68); **Kmk. aqsaq** “1. topal, aksak 2. *mec.* kusurlu, aksak, kalitesiz, kalitesi düşük (davranış, muamele, hareket ve tavırda)” (Pekacar, 2011: 37); **Krym. aqsaq** “topal, aksak” (Aqtay, 2021: 47).

İlk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *aksak* “sakat, topal, aksak” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 95; EUES 21-26). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de “aksak, topal” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinde de “aksak, topal” anlamını korumaktadır. Anlam dairesi Kazan-Tatar Türkçesinde deyim aktarması yoluyla “kırık ya da kısa ayaklı, sallanan (mobilya hakkında)”, Kumuk Türkçesinde ise mecazlaşarak “kusurlu, aksak, kalitesiz, kalitesi düşük (davranış, muamele, hareket ve tavırda)” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. baymak “kıçı çıkık olan adam” (TZ; Toparlı vd., 2019: 26).

Krg. baymak “atın ayağıyla toynağının birleştiği bölüm, bilek” (Arıkoğlu, 2018: 305); **Kzk. maymaq** “paytak, çarpık bacaklı” (Koç, 2019: 387); **Krçmlkr. baymak** “1. ayaklarını eğri basan 2. çarpık 3. topuklarına ters basılmak suretiyle arkası içeri ya da dışarı doğru eğilmiş ayakkabı” (Tavkul, 2020: 101).

Tarihî Türk lehçelerinden sadece tarihî Kıpçak Türkçesi dönem eserlerinden Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye'de *baymak* “kıçı çıkık adam” şeklinde tanımlanmaktadır. Kelime Tarihî Kıpçak Türkçesinde yer alan “kıçı çıkık adam” anlam ilişkisinden hareketle Kazak ve Karaçay-Malkar Türkçesinde “ayakları eğri basan, çarpık bacaklı”, Kırgız Türkçesinde “atın ayağıyla toynağının birleştiği bölüm, bilek”, anlamı kazanması muhtemeldir.

Kıp. biçül “kalçası kırık, kötürüm” (Kİ; Toparlı vd., 2019: 26-30).

beçel “kalçası kırık, topal, sakat (CC II 82a/ 2b; Argunşah ve Güner, 2015: 656).

TTL. ET.: *beçel* “kalçası kırık, sakat, topal, kötürüm” (EDPT 295; EUES 153).

Krg. beçel “1. oturak (vakti zamanında yürüyemeyen çocuk). 2. *mec.* elinden iş gelmez, beceriksiz, her işi yüzüne gözüne bulaştırır” (Yudahin, 2011: 103). **Kzk. meşel** “raşitizm”; **Nog. meşel** “1. raşitizm 2. zayıf, cılız” (Baskakov, 1963: 222); **Kklpk meşel** “1. Yürümeyen, işine gücüne bakamayan, muhtaç 2. ağ. Elinden hiçbir iş gelmeyen, beceriksiz adam (Uygun, 2020: 392); **Krcmlkr. beçel** “1. beceriksiz, aciz 2. sakat, kötürüm” (Tavkul, 2020: 102).

Bu kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanımlanmaktadır. Uygun Türkçesinde *beçel* “kalçası kırık, sakat, topal, kötürüm” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 295; EUES 153). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de “kalçası kırık, kötürüm, topal sakat” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Karaçay-Malkar Türkçesinde “sakat, kötürüm” anlamını korumaktadır. Tarihî Kıpçak Türkçesinde yer alan “kalçası kırık, kötürüm” anlamından hareketle de kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kazak ve Nogay Türkçesinde “raşitizm”, Kırgız, Karakalpak ve Karaçay-Malkar Türkçesinde mecazlaşarak “beceriksiz, aciz” anlamında da genişlemiştir.

Kıp. bügri, bükri, bükürü “kambur” (TZ; Toparlı vd., 2019: 39, 40).

TTL. Karahanlı T.: *bükri* “bükük, bükülmüş, eğri, kambur (nesne ve insan için)” (EDPT 328; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 606).

Krg. bükür “kambur” (Yudahin, 2011: 154); **Kzk. bükir** “kambur” (Koç, 2019: 102); **Nog. bükir** “eğri” (Ergönenç, 2019: 39); **Kklpk. bükir** “kambur” (Uygun, 2020: 108); **Bşk. bökrö** “kambur, kamburu çıkmış; bükülmüş, eğri” (Özşahin, 2017: 104); **Kaz. Tat. bökrë** “1. bükülmüş, eğri 2. kambur (Öner, 2015: 66). 3. olduğundan daha çıkık olan, ön kısmı kalkık (mesela, burun)” (TTAS I: 214 akt. Sönmezler Duran, 2020, s. 130); **Krm. Tat. bükürü** “kambur, beli çökük, kamburlaşmış” (Maşkaraoğlu, 2023: 244); **Kmk. bügüw** “1. bükme’den iş is. 2. kıvrım, büküm, kırma, büküntü (Pekacar, 2011: 86).

Bu kelime ilk kez Orta Türkçe döneminde tanımlanmaktadır. Karahanlı Türkçesinde DLT’de 117/105’te *bükri* “nesne ve insan için kambur” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Tarihî Kıpçak Türkçesinde “kambur” anlamındadır (EDPT 328; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 606). Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Karakalpak, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar Türkçesinde “kambur” anlamını korumaktadır. Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar Türkçesinde de “kambur” anlamını korumaktadır. Kazan-Tatar Türkçesinde “bükülmüş, eğri; olduğundan daha çıkık olan, ön kısmı kalkık (mesela, burun)”, Kumuk Türkçesinde “kıvrım, büküm, kırma, büküntü” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. şolak “çolak” (TZ; Toparlı vd., 2019: 254).

TTL. ET.: *çoluk (çolok)* “çolak” (EDPT 419; EUES 237-238).

Krg. çolok “1. tek kollu, çolak, tek bacaklı 2. kuyruksuz; kısa kuyruklu 3. kötü ve gayet arık at” (Yudahin, 2011: 279); **Kzk. şolaq** 1. “çolak 2. uzun olmayan, kısa” (Koç, 2019: 677); **Nog. şolak** “1. kolsuz, tek kollu 2. *mec.* ağır hareket eden, beceriksiz” (Baskakov, 1963: 415); **Kklpk. şolaq** “1. kısa, uzun olmayan 2. aksak, topal” (Uygur, 2020: 549); **Bşk. sulak** “kırıkkollu, sakat kollu, sakat, çolak” (Özşahin, 2017: 541); **Kaz. Tat. sulağay** “1. solak 2. devlet imkanlarını istismar ederek elde edilen kazanç” (Öner, 2015: 421); **Krm. Tat. çolaq** “1. çolak (Muzafarov, 2018: 87) 2. *mec.* beceriksiz, elinden bir iş gelmeyen” (Maşkaraoğlu, 2023: 339); **Krçmlkr. çolaq** “çolak” (Tavkul, 2020: 151); **Kmk. çolaq** “1. çolak 2. malul, sakat” (Pekacar, 2011: 106); **Krym. çolaq** “çolak” (Aqtay, 2021: 132).

Bu kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanımlanmaktadır. Uygur Türkçesinde *çoluk (çolok)* “çolak” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 419; EUES 237-238). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de “çolak” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak lehçelerinden Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Başkurt, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar, Kumuk ve Karayım Türkçesinde de “çolak” anlamını korumaktadır. Kırgız Türkçesinde “kuyruksuz; kısa kuyruklu; kötü ve gayet arık at”, Kazak ve Karakalpak Türkçesinde “uzun olmayan, kısa”, Nogay ve Kırım-Tatar Türkçesinde “beceriksiz, elinden iş gelmeyen”, Kazan-Tatar Türkçesinde “solak; devlet imkanlarını istismar ederek elde edilen kazanç”, Kumuk Türkçesinde “malul, sakat” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. kötrem “kötürüm, eli ayağı tutmayan” (İM; Toparlı vd., 2019: 160).

Krg. kötöröm “kötürüm, başkalarının yardımı olmaksızın ayağa bile basamayacak mertebeye girmiş olan (hayvan hakkında). (Yudahin, 2011: 511), *kötörüm* “1. odun veya otun kaldırılabilecek veya taşınılabilecek kadar bağlamı. 2. takatsiz, dermansız, zayıf” (Arikoğlu, 2018: 1381); **Kzk. köterem** “1. çok zayıf, cılız, sıska 2. yorgun, bıkkın, bezgin (Koç, 2019: 269); **Nog. köterem** “başkasının yardımı olmadan ayağa bile kalkamayacak kadar zayıflamış (hayvan için)” (Baskakov, 1963: 181); **Bşk. küterem** “ayakta duramayan hayvan, kötürüm hayvan” (Özşahin, 2017: 314); **Kaz. Tat. küterem** “1. kötürüm (Öner, 2015: 246); **Krçmlkr. kötirem** “1. güçsüz hâlsiz, dermansız, zayıf 2. tembel” (Tavkul, 2020: 219).

Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Nogay, Başkurt, Kazan-Tatar Türkçesinde “başkasının yardımı olmadan ayağa bile kalkamayacak kadar zayıflamış hayvan” anlamı kazanmıştır. Kırgız, Kazak, Karaçay-Malkar Türkçesinde “takatsiz, dermansız, zayıf”, Kazak Türkçesinde “yorgun, bıkkın, bezgin”, Karaçay-Malkar Türkçesinde “tembel” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. yil “1. romatizma (RH ; Toparlı vd., 2019: 323) 2. bağırsak gazı” (GT, MS; Toparlı vd., 2019: 323).

TTL. ET.: *yél* “yel, rüzgâr” (EDPT 916; EUES 885).

Krg. cel “kemik çürümesi, rim (hastalık)” (Yudahin, 2011: 198); **Kzk. cel** “1. soğuklatmak 2. romatizma” (Yüce, 1984: 99); **Bşk. yél** “rüzgâr, yel; güçlü tesir, etki” (Özşahin, 2017: 708); **Kaz. Tat. cil** “1. yel, rüzgâr (Öner, 2015: 81). 2. bir şeyin hızlı hareketi ile oluşan hava dalgaları. 3. bu hava dalgalarının gücü. 4. bir şeyin tesiri, etkisi. 5. bir şeyin kötü etkisi, zararı. 6. bir durumun, büyük bir olayın başlama işaretleri, onun geleceğini, olacağını sezdirenen alamet. 7. hayatın insanı kendine çeken, kendi istediği gibi yaşatan gücü, akışı” (TTAS III: 765 akt. Sönmezler Duran, 2020, s. 143-144); **Krm. Tat. yel** (ağızlarında cel) “1. rüzgâr 2. bağırsak gazı, yel” (Maşkaraoğlu, 2023: 1449); **Krçmlkr. cel avruv** “romatizma” (Tavkul, 2020: 127); **Kmk. yel** “1. yel, rüzgâr 2. gaz, yel (bağırsaklardaki). 2. romatizma, yel” (Pekacar, 2011: 391).

Bu kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde temel anlamı olan *yél* “rüzgâr” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 916; EUES 885). Kelime tarihî Kıpçak Türkçesinde *yl* “romatizma; bağırsak gazı” anlamı kazanmıştır. Çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar ve Kumuk Türkçesinde “yel, rüzgâr” temel anlamını korumaktadır. Kazak, Karaçay-Malkar ve Kumuk Türkçesinde tarihî Kıpçak Türkçesindeki birinci anlamı olan “romatizma”, Kırım-Tatar, Kumuk Türkçesinde tarihî Kıpçak Türkçesindeki ikinci anlamı olan “bağırsak gazı, yel” anlamını korumaktadır. Kırgız Türkçesinde “kemik çürümesi, rim (hastalık)”, Kazan-Tatar Türkçesinde “bir şeyin hızlı hareketi ile oluşan hava dalgaları; bu hava dalgalarının gücü; bir şeyin tesiri, etkisi; bir şeyin kötü etkisi, zararı; bir durumun, büyük bir olayın başlama işaretleri, onun geleceğini, olacağını sezdirenen alamet; hayatın insanı kendine çeken, kendi istediği gibi yaşatan gücü, akışı” anlamlarında genişlemiştir.

2.2. Bulaşıcı Hastalıklarla İlgili Kelimeler

Tarih boyunca insanlığın karşılaştığı felaketlerden biri de bulaşıcı hastalıklar olmuştur. Öyle ki bu etki dönem eserlerine de yansımıştır.

Kıp. bezgek “sıtma, sıtma nöbeti” (CC II 80b/2; Toparlı vd., 2019: 29; Argunşah ve Güner, 2015: 659).

TTL. ET.: *bezgek* “malarya, ateşli hastalık, sıtma” (EDPT 391; EUES 160).

Krg. bezgek “malarya, sıtma” (Yudahin, 2011: 114); **Kzk. bezgek** “sıtma, malarya” (Koç, 2019: 84); **Nog. bezgek** “sıtma, ateşli hastalık” (Baskakov, 1963: 75); **Kklpk. bezgek** “sıtma hastalığı” (Uygur, 2020: 82); **Bşk. bizgek** “sıtma, malarya” (Özşahin, 2017: 95); **Kaz. Tat. bizgek** “sıtma, sıtma nöbeti” (Öner, 2015: 63); **Krçmlkr. bezgek** “sıtma” (Tavkul, 2020: 106); **Kmk. bezgek** “sıtma, humma, malarya” (Pekacar, 2011: 72); **Krym. bezgek** “ateş, humma” (Koçak, 2021: 58).

Bu kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *bezgek* “malarya, ateşli hastalık, sıtma” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 391; EUES 160). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de *bezgek*, *bizgek* “sert ateş, sert humma, soğuk ısıtma” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar, Karaçay-Malkar, Kumuk ve Karayim Türkçesinde de “ateşli hastalık, malarya, sıtma” anlamını korumaktadır.

Kıp. ısıtma “sıtma” (TA; Toparlı vd., 2019: 102).

Krg. ısıtuu “ısıtma” (Yudahin, 2011: 360); **Kklpk. ısıtpa** “sıtma hastalığı” (Uygur, 2020: 206); **Krm. Tat. sıtma** “sıtma” (Muzafarov, 2018: 304); **Krym. sıtma, sitme** “sıtma” (Aqtay, 2021: 365).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde *ısıtma* “sıtma” şeklinde kaydedilen kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Karakalpak, Kırım-Tatar ve Karayim Türkçesinde de “sıtma” anlamını korumaktadır.

Kıp. keleben, keleben, keleppe “Aram. Hastalıklı, cüzzamlı, iğrenç, kötü kalpli (kimse)” (BM, CC I 50a/ 2; CC II 62b/ 11; Toparlı vd., 2019: 142; Argunşah ve Güner, 2015: 738).

Krçmlkr. keleben “1. cüzzam 2. çirkin, iğrenç, pis; alçak, kötü kalpli; zararlı” (Tavkul, 2020: 207).

Tarihî Türk lehçelerinden sadece tarihî Kıpçak Türkçesinde BM ve CC'de *keleben*, *kelepen*, *keleppen* “miskinlik hastalığına uğrayan kimse, cüzzamlı” şeklinde tanımlanmaktadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden sadece Karaçay-Malkar Türkçesinde “cüzzam; çirkin, iğrenç, pis; alçak, kötü kalpli; zararlı” anlamlarıyla yer almaktadır.

Kıp. keziv “salgın, salgın hastalık” (CC II 80b/3; Toparlı vd., 2019: 142; Argunşah ve Güner, 2015: 738).

TTL. ET.: *kezig* “aralıklı hastalık” (EDPT 758).

käzik “ateş” (EUES 361).

Krg. kezik “şiddetli sıtma; salgın hastalık; onulmaz hastalık” (Yudahin, 2011: 447); **Nog. keziv** “sıra, dönüşümlü olarak” (Baskakov, 1963: 158); **Bşk. kizëv** “1. sıra, nöbet 2. nöbetçi 3. salgın hastalık” (Özşahin, 2017: 292); **Kaz. Tat. kizüv** “1. sırayla nöbet tutan kimse, nöbetçi 2. salgın hastalık (Öner, 2015: 218). 3. sara hastalığı” (TTAS II : 93 93 akt. Sönmezler Duran, 2020, s. 216).

Bu kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanımlanmaktadır. Uygur Türkçesinde *kezig* “aralıklı hastalık; ateş” anlamındadır. (EDPT 758; EUES 361). Tarihî Kıpçak Türkçesinde “salgın” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Başkurt, Kazan-Tatar Türkçesinde de “salgın hastalık” anlamını korumaktadır. Bu anlam ilişkisinden hareketle de Nogay, Başkurt Türkçesinde “sıra, nöbet”, Başkurt, Kazan-Tatar Türkçesinde “nöbetçi”, Kazan-Tatar Türkçesinde “sara hastalığı” anlamında genişlemiştir.

Kıp. kızamuk “kızamık, kanın bozulup vücudun çıban dökmesi” (İH; Toparlı vd., 2019: 147).

TTL. ET. *kızamuk* “kızamık; kızamıkçık” (EDPT 684).

Krg. kızamık “kızamık (hastalık)” (Yudahin, 2011: 469); **Kzk. qızamıq** “kızamık” (Koç, 2019: 367); **Bşk. kızamık** “1. kızamık 2. kızıl hastalığı” (Özşahin, 2017: 365); **Kaz. Tat. kızamık** “kızamık” (Öner, 2015: 292); **Krm. Tat. qızamıq** “kızamık” (Muzafarov, 2018: 199); **Kmk. qızamıq** “kızamık” (Pekacar, 2011: 265); **Krym. qızamıq** “kızamık” (Aqtay, 2021: 268).

Genellikle küçük yaşlarda görülen, kuluçka dönemi bir iki hafta süren, bulaşıcı, ateşli, ufak kızıl lekeler döktüren hastalık olan kızamık (Akalin, 2011: 1435) kelimesi ilk kez Eski Türkçe döneminde tanımlanmaktadır. Uygur Türkçesinde *kızamuk* “kızamık; kızamıkçık” anlamındadır. (EDPT 684). Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Kumuk ve Karayım Türkçesinde de “kızamık” anlamını korumaktadır.

Kıp. şişek III “çiçek hastalığı” (TZ; Toparlı vd., 2019: 254).

TTL. ET.: *şişek* “çiçek; çiçek hastalığı” (EDPT 400; EUES 225).

Krg. çeçek “çiçek hastalığı” (Yudahin, 2011: 258); **Kzk. şeşek** “1. çiçek 2. çiçek hastalığı” (Koç, 2019: 673); **Nog. şeşek** “çiçek hastalığı” (Baskakov, 1963: 411); **Kklpk. şeşek** “1. çiçek 2. hasta, sayrı 3. insanların yüzünde hastalıktan dolayı çıkan leke, yara, sivilce, çiçek” (Uygur, 2020: 539); **Bşk. sesek** “1. çiçek 2. çiçek hastalığı, suççeği 3. saçak, püskül” (Özşahin, 2017: 514); **Kaz. Tat. çeçek** “1. çiçek (Öner, 2015: 92). 2. deride ölü dokulu benekler oluşturan (bu benekler sonunda lekeye dönerler) bulaşıcı, ağır

hastalık” (TTAS III: 473 akt. Sönmezler Duran, 2020, s. 661); **Krm. Tat.** *çeçek* “1. çiçek (Muzafarov, 2018: 81). 2. çiçek hastalığı” (Maşkaraoğlu, 2023: 329); **Krçmlkr.** *çeçek* “1. çiçek 2. çiçek hastalığı” (Tavkul, 2020: 145); **Kmk.** *çeçek* “1. çiçek 2. *tip.* çiçek (hastalığı)” (Pekacar, 2011: 100); **Krym.** *çiçek* “1. çiçek 2. frengi” (Aqtay, 2021: 130).

Bu kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *çeçek* “çiçek; çiçek hastalığı” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 400; EUES 225). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de *şişek* III “çiçek hastalığı” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kazak, Karakalpak, Başkurt, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar, Kumuk, Karayim Türkçesinde “çiçek” temel anlamıyla kullanılırken çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinin tamamında bulaşıcı bir hastalık olan “çiçek hastalığı” anlamını da korumaktadır.

2.3.Göz Hastalıklarıyla İlgili Kelimeler

Kıp. kör “Far. gözü görmeyen” (GT, İM, KF, KFT, KK, MG, TZ; Toparlı vd., 2019: 158).

Kzk. *kör* “1. kör, âmâ 2. *mec.* cahil, bilgisiz” (Koç, 2019: 266); **Nog.** *kör* “kör” (Baskakov, 1963: 180); **Kklpk.** *gör* “gözü görmeyen, kör” (Uygur, 2020: 172); **Krm.Tat.** *kör* “kör” (Muzafarov, 2018: 171); **Krym.** *kör* “kör” (Aqtay, 2021: 229).

Tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerinde *kör* “kör” şeklinde kaydedilen kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kazak, Nogay, Karakalpak, Kırım-Tatar ve Karayim Türkçesinde “kör” anlamını korumaktadır. Bu anlamının yanı sıra Kazak Türkçesinde mecazlaşarak “cahil, bilgisiz” anlamında genişlemiştir.

Kıp. közsiz “gözü görmeyen” (KK, TA; Toparlı vd., 2019: 161).

TTL. ET.: *közsüz* “gözsüz, kör” (EDPT 762; EUES 415).

Krg. *közsüz* “gözsüz, görme engelli” (Arıkoğlu, 2018: 1391); **Kzk.** *közsiz* “1. gözsüz, kör 2. *mec.* sonunu düşünmeyen, dikkatsiz, tedbirsiz 3. *mec.* cesurluk, gözüpek” (Koç, 2019: 259); **Nog.** *közsiz* “1. gözsüz 2. pervasız” (Baskakov, 1963: 177); **Kklpk.** *közsiz* “1. gözsüz, göz konulmamış, deliği veya gözeneği olmayan. 2. *ağ.* kör 3. *ağ.* akılsız, fikirsiz, düşüncesiz, basiretsiz” (Uygur, 2020: 291); **Kaz. Tat.** *küzsöz* “kör, gözü görmeyen, görme yeteneği kaybolan” (TTAS II: 289 akt. Sönmezler Duran, 2020, s. 811); **Krm. Tat.** *kozszüz* “gözsüz, kör” (Maşkaraoğlu, 2023: 677); **Krçmlkr.** *közsüz* “gözsüz” (Tavkul, 2020: 220).

Bu kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *közsüz* “gözsüz, kör” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 762; EUES 415). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de *közsiz* “gözü görmeyen” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Karakalpak, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar ve Karaçay-Malkar Türkçesinde de “gözsüz, kör” anlamını korumaktadır. Çağdaş Kıpçak lehçelerinden Kazak, Nogay Türkçesinde mecazlaşarak “dikkatsiz, tedbirsiz” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. çalış II “şaşı” (CC I 50a/ 4; Toparlı vd., 2019: 46; Argunşah ve Güner, 2015: 455).

Kaz. Tat. çalış “1. normal olmayan eğri, yamuk (burun, boyun vb.). 2. tek gözlü 3. eğri ayaklı (Öner, 2015: 89). 4. yürürken ayak uçları içe bakan. 5. göz bebekleri çeşitli yöne bakan, şaşı” (TTAS III: 406 akt. Sönmezler Duran, 2020, s. 151).

Tarihî Türk lehçelerinden sadece tarihî Kıpçak Türkçesinde *çalış* II “şaşı” şeklinde tanımlanmaktadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden sadece Kazan-Tatar Türkçesinde “şaşı” anlamını korumaktadır. Bu anlam ilişkisinden hareketle “normal olmayan eğri, yamuk (burun, boyun vb.); tek gözlü; eğri ayaklı; yürürken ayak uçları içe bakan” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. kıykaş “gözü kaymış, şaşı” (İH; Toparlı vd., 2019: 146).

Kzk. qiyğaş “eğri, çarpık, bükük” (Koç, 2019: 331)

Tarihî Türk lehçelerinden sadece tarihî Kıpçak Türkçesinde *kıykaş* “gözü kaymış, şaşı” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu anlam ilişkisinden hareketle kelime Kazak Türkçesinde *qiyğaş* “eğri, çarpık, bükük” anlamı kazanmıştır.

Kıp. sokur “1. Moğ. kör, tek gözlü; şaşı” (CC I 50a/ 4; İH, KK, MG, TZ; Toparlı vd., 2019: 239; Argunşah ve Güner, 2015: 554).

Krg. sokur “1. kör (Yudahin, 2011: 658) 2. kör, duyarlılığını yitirmiş 3. kör, kötü 4. boş, yararsız (Arıkoğlu, 2018: 1828)”; **Kzk. soqır** “1. kör, âmâ 2. mec. cahil, nadan” (Koç, 2019: 512); **Nog. sokur** “kör” (Baskakov, 1963: 302) **Kklpk. soqır** “1. gözleri görmeyen, kör 2. ağ. cahil; beceriksiz, elinden iş gelmeyen” (Uygur, 2020: 510); **Bşk. huqır** “göremeyen, kör, âmâ” (Özşahin, 2017: 217); **Kaz. Tat. sukır** “göremeyen, kör, âmâ” (Öner, 2015: 421); **Krm. Tat. soqır** “kör” (Muzafarov, 2018: 307); **KrçMlkr. sokur** “kör” (Tavkul, 2020: 317); **Krym. soqır, soqır** “kör” (Aqtay, 2021: 370).

Tarihî Türk lehçelerinden ilk olarak tarihî Kıpçak Türkçesinde *sokur* “kör, tek gözlü; şaşı” şeklinde kaydedilen kelime bugün çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar ve Karayım Türkçesinde de “kör” anlamını korumaktadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız Türkçesinde “kör, duyarlılığını yitirmiş; kör, kötü; boş, yararsız”, “Karakalpak Türkçesinde “beceriksiz, elinden iş gelmeyen”, Kazak ve Karakalpak Türkçesinde mecazlaşarak “cahil” anlamında da genişlemiştir.

2.4. Cilt Hastalıklarıyla İlgili Kelimeler

Kıp. baş II “yara, çiban” (BM, Kİ, TA; Toparlı vd., 2019: 24).

TTL. ET.: baş “yara” (EDPT 376; EUES 148)

Kzk. bas “yaranın ortaya çıkması, baş vermesi, başlangıcı, yara” (Oba, 2019: 79).

Bu kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanımlanmaktadır. Uygur Türkçesinde *baş* “yara” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 376; EUES 148). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de *baş II* “yara, çiban” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kazak Türkçesinde de “yara” anlamını korumaktadır.

Kıp. bez II “vücutta deri ve et arasında ve en çok boyunda, kasıkta çıkan şiş, beze” (TZ; Toparlı vd., 2019: 29).

TTL. ET.: *béz* “etle deri arasındaki yumuşak doku, beze” (EDPT 388; EUES 160).

Krg. bez “1. gudde, bez, ur (Yudahin, 2011: 114). 2. *mec. sert, acımasız*” (Arıkoğlu, 2018: 338); **Kzk. böz** “bez” (Koç, 2019: 78); **Nog. bez** “bez” (Baskakov, 1963: 75); **Kklpk. bez** “vücutta bulunan ve vücudun ihtiyaç duyduğu maddeleri salgılayan veya gereksizleri reddeden organ, bölüm” (Uygur, 2020: 82); **Bşk. biz** “1. canlılarda çeşitli salgıları sağlayan bezler, bez. 2. âdem elması” (Özşahin, 2017: 94); **Kaz. Tat. anat.** “biz” (Ehmetyanov, 2014: 58); **Krm. Tat. bez** “bez (salgı oluşturan organ)” (Muzafarov, 2018: 61); **Krçmlkr. bez** “beze, gudde” (Tavkul, 2020: 106); **Kmk. bez** “1. bez, gudde 2. şiş, yumru, ur, tümör” (Pekacar, 2011: 72).

Bu kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *béz* “etle deri arasındaki yumuşak doku, beze” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 388; EUES 160). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de *bez* II “vücutta deri ve et arasında ve en çok boyunda, kasıkta çıkan şiş, beze” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar ve Kumuk Türkçesinde de “gudde, bez” anlamını korumaktadır. Anlam dairesi Kırgız Türkçesinde mecazlaşarak “sert, acımasız”, Başkurt Türkçesinde “âdem elması”, Kumuk Türkçesinde “şiş, yumru, ur, tümör” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. bıçılğan “vücutta olan sulu çatlaklar, mayasıl” (İH; Toparlı vd., 2019: 29).

TTL.: *bıçılğan* “vücutta olan çatlaklar, yarıklıklar (ellerde ve ayaklarda)” (EDPT 295; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 584).

Bşk. bısılğı “insanda parmak, hayvanlarda toynak aralarında nem ve rutubetten oluşan bir hastalık” (Özşahin, 2017: 85-86).

Tarihî Türk lehçelerinden DLT 259 / 226’da ve El-İdrak Haşiyesinde *bıçılğan* “vücutta olan çatlaklar, yarıklıklar (ellerde ve ayaklarda)” şeklinde görülmektedir (EDPT 295; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 584). Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden sadece Başkurt Türkçesinde “insanda parmak, hayvanlarda toynak aralarında görülen bir hastalık” anlamında yer almaktadır.

Kıp. cerāhat “Ar. irin, yara” (GT, İM, KF, KFT, RH; Toparlı vd., 2019: 42).

TTL. Harezmi T.: *cerāhat* “irin, yara” (NF, KE, HŞ; Ünlü, 2012: 123)

Kzk. jaraqat “yara, bere” (Koç, 2019: 171); **Kklpk. jarahat** “yara, cerahat” (Uygur, 2020: 228); **Bşk. yerehet** “1. yara, cerahat 2. gönül acısı” (Özşahin, 2017: 718)

Bu kelime ilk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Harezmi Türkçesinde *cerahat* “irin, yara” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ünlü, 2012: 123). Kelime tarihî Kıpçak Türkçesinde de *cerahat* “irin, yara” anlamındadır. Çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kazak, Karakalpak ve Başkurt Türkçesinde de “yara, cerahat” anlamını korumaktadır.

Kıp. çaban, çiban, çiban, şiban “çiban, yara” (TA, BM, BV, İM, TA, Kİ, TZ; Toparlı vd., 2019: 45, 49, 253).

TTL. ET.: *çipan, çıpıkan* “çiban” (EDPT 396).

Krg. *çuykan* “çiban” (Arikoğlu, 2018: 735); **Kzk.** *şiyqan* “çiban” (Koç, 2019: 674); **Nog.** *şuykan* “çiban” (Baskakov, 1963: 421); **Kklpk.** *şuykan* “irinli deri yarası, çiban” (Uygur, 2020: 545); **Bşk.** *sişan* “çiban, kan çibanı” (Özşahin, 2017: 528); **Kaz. Tat.** *çuvan* “çiban” (Ehmetyanov vd., 2014: 90); **Krm. Tat.** *çiban* “çiban” (Muzafarov, 2018: 83); **Kmk.** *çıgıw* “şişkinlik, ur, tümör; çiban”; **Krym.** *çiban* “çiban, apse; yara, ülser” (Aqtay, 2021: 126).

Bu kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *çıpan*, *çıpıkan* “çiban” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 396). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de *çaban*, *çiban*, *çiban*, *şiban* “çiban, yara” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Kumuk ve Karayim Türkçesinde de “çiban” anlamını korumaktadır.

Kıp. daz, taz, taz, tazluk “dazlak, kel” (KK; Toparlı vd., 2019: 57, 266, 267).

TTL. ET.: *taz* “kel, dazlak” (EDPT 570).

Krg. *taz* “1. kel (hastalık). 2. leğen (kap)” (Yudahin, 2011: 719); **Kzk.** *taz* “1. saç mantarı, saç kıran 2. mec. kel, dazlak” (Koç, 2019: 539); **Nog.** *taz* “1. kel, kellik 2. deri ülseri olan kişi” (Baskakov, 1963: 326); **Kklpk.** *taz* “kel, dazlak” (Uygur, 2020: 572); **Bşk.** *taz* “1. saç dibinde oluşan yara 2. saçsız, kel 3. kellik hastalığı 4. saç kıran 5. alın” (Özşahin, 2017: 590); **Kaz. Tat.** *taz* “1. kel, saçsız, dazlak 2. Tatar halk edebiyatında kurnazlığıyla ünlü bir tip 3. kellik hastalığı 4. tas, kap kacak” (Öner, 2015: 451, 456); **Krm. Tat.** *taz* “daz, dazlak, kel” (Muzafarov, 2018: 334); **Krçmlkr.** *taz* “1. leğen 2. kel” (Tavkul, 2020: 347); **Krym.** *taz* “1. kel 2. itaatkâr” (Aqtay, 2021: 402).

Bu kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *taz* “kel, dazlak” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 570). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de *taz*, *taz*, *tazluk* “dazlak, kel” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinin tamamında da “dazlak, kel” anlamını korumaktadır. Bu temel anlamının yanında Kırgız, Kazan-Tatar, Karaçay-Malkar Türkçesinde “leğen, kap”, Kazan-Tatar Türkçesinde “Tatar halk edebiyatında kurnazlığıyla ünlü bir tip”, Karayim Türkçesinde “itaatkâr” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. irin II “irin, cerahat” (BV, KF, Kİ, KK, MS, TZ; Toparlı vd., 2019: 113).

TTL. ET.: *irin*, *yirin* “irin, cerahat” (EDPT 233; EUES 905).

Krg. *irin* “irin” (Yudahin, 2011: 371); **Kzk.** *irin* “irin, cerahat, iltihap” (Koç, 2019: 706); **Nog.** *irin* “irin, iltihap” (Baskakov, 1963: 120); **Kklpk.** *irin* “irin, cerahat” (Uygur, 2020: 213); **Bşk.** *ërën* “irin, iltihap” (Özşahin, 2017: 156); **Kaz. Tat.** *ërën* “1. irin, iltihap suyu 2. şişlik” (Öner, 2015: 126); **Krm. Tat.** *irin* “irin” (Muzafarov, 2018: 147); **Krçmlkr.** *irin* “irin, cerahat, apse” (Tavkul, 2020: 199); **Kmk.** *irin* “irin, cerahat” (Pekacar, 2011: 166); **Krym.** *irin* “irin” (Aqtay, 2021: 209).

Bu kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *irin*, *yirin* “irin, cerahat” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 233). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de *irin II* “irin, cerahat” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar, Kumuk ve Karayim Türkçesinde de “irin, cerahat” anlamını korumaktadır.

Kıp. kotur “yara kabuğu” (CC I 50a/ 6; Toparlı vd., 2019: 155; Argunşah ve Güner, 2015: 509).

TTL. ET.: *qotur* “yara üzerindeki kabuk, uyuz” (EDPT 604; EUES 398).

Krg. *kotur* “uyuz (hayvanlarda)” (Yudahin, 2011: 493); **Kzk.** *qotur* “1. uyuz (Koç, 2019: 349). 2. acı söz” (Yüce, 1984: 175); **Nog.** *kotur* “uyuz” (Baskakov, 1963: 175); **Kklpk.** *qotur* “1. insan veya hayvanların vücudunda çıkan şiş, yara. 2. ağ. düz değil, pütürlü, pürüzlü” (Uygur, 2020: 355); **Bşk.** *qotur* “yara ya da kesik üstündeki kabuk” (Özşahin, 2017: 388); **Kaz. Tat.** *kotur* “1. deri hastalıkları ya da iltihaplı yara üstünde oluşan, üstü katmanlaşıp sertleşen çiban ya da yara (TTAS II : 195 akt. Sönmezler Duran, 2020, s. 235). 2. *mec.* ağaç kabuğu ya da taş üstünde çıkan mantar. 3. *mec.* cefa çektiren durum” (TTAS 2017: 508 akt. Sönmezler Duran, 2020, s. 235.); **Krm. Tat.** *qotur* “1. uyuz 2. yara kabuğu, kabuk” (Muzafarov, 2018: 203); **Krçmlkr.** *qotur* “1. uyuz, sivilceli, yara kabuğu 2. eğri büğrü, girintili çıkıntılı, pürüzlü (Tavkul, 2020: 254); **Kmk.** *qotur* “yara kabuğu” (Pekacar, 2011: 268); **Krym.** *qotur* “uyuz” (Aqtaş, 2021: 275).

Bu kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *qotur* “yara üzerindeki kabuk, uyuz” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 604; EUES 398). Tarihi Kıpçak Türkçesinde de *kotur* “yara üzerindeki kabuk” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar, Kumuk Türkçesinde de “yara üzerindeki kabuk” anlamını korumaktadır. Kırgız, Kazak, Nogay, Kırım-Tatar ve Karayim Türkçesinde “uyuz”, Kazak Türkçesinde “acı söz”, Karakalpak ve Karaçay-Malkar Türkçesinde yara anlam ilişkisinden hareketle “düz değil, pütürlü, pürüzlü”, Kazan-Tatar Türkçesinde mecazlaşarak “ağaç kabuğu ya da taş üstünde çıkan mantar; cefa çektiren durum” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. uçuk “sara hastalığı” (İH; Toparlı vd., 2019: 291).

TTL. Karahanlı T.: uçuk “uçuk, grip, soğuk algınlığı” (EDPT 23; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 915)

Krg. *uçuk* “1. (ısıtmadan) dudaklarda çıkan kabarcıklar, uçuk (Yudahin, 2011: 779). 2. akciğer hastalığı” (Arıkoğlu, 2018: 2152); **Kzk.** *uşıq* “1. genellikle dudakta çıkan; korku, hastalık ve ruhsal bunalımlar sonucu beliren kabarcık, uçuk” (Koç, 2019: 624); **Nog.** *uşık* “yara, uçuk” (Baskakov, 1963: 385); **Kklpk.** *uşıq* “(yemekten dolayı). ağız çevresinde oluşan yara, uçuk” (Uygur, 2020: 625); **Bşk.** *osok* “1. inanca göre, hastalık ya da fenalıktan kurtulmak için bir bez bebek veya başka şeyler yaparak “*Osok isen, uçup git, dağdan geliyorsan dağa git, taştan geliyorsan taşa git, nerden geliyorsan oraya git, bu biçarede ne işin var, yer altında evin var*” diyerek dışarıda bir yere fırlatırlar; kim bu bebek ya da nesneyi bulursa kötülük veya hastalık o kişiye geçer. 2. yerinde durmaz, ele avuca sığmaz, oynak” (Özşahin, 2017: 453); **Krm. Tat.** *uçuk* “uçuk (ateşli hastalıklar sonucu genellikle dudakta beliren kabarcık)” (Maşkaraoğlu, 2023: 1355)

Bu kelime ilk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Karahanlı Türkçesinde DLT 62/48’de uçuk “uçuk, grip, soğuk algınlığı” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 23; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 915). Tarihi Kıpçak Türkçesinde “sara hastalığı” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Kırım-Tatar, Karakalpak ve Nogay Türkçesinde “yara, uçuk” anlamı kazanmıştır. Kırgız Türkçesinde “akciğer hastalığı”, Başkurt Türkçesinde “inanışa göre insanı fenalık veya hastalıktan kurtaran bez bebekle oynanan oyun ve yerinde durmaz, ele avuca sığmaz, oynak” anlamında genişlemiştir.

Kıp. uyuz “uyuz” (BM; Toparlı vd., 2019: 296).

TTL. ET.: *uğuz, uyuz* “uyuz, kaşıntı ve deri hastalıkları” (EDPT 276; EUES 786).

Krm. Tat. *uyuz* “uyuz” (Muzafarov, 2018: 362).

Bu kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanımlanmaktadır. Uygur Türkçesinde *uğuz, uyuz* “uyuz, kaşıntı ve deri hastalıkları” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 276; EUES 786). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de *uyuz* “uyuz” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırım-Tatar Türkçesinde de “uyuz” anlamını korumaktadır.

Kıp. ala, alaça I “benekli, alaca” (CC, DM, GT, İM, KK, RH, TA, TZ; Toparlı vd., 2019: 6).

TTL. ET.: *ala* “benekli, alaca, ala; ciltteki kırmızı lekeler, kızarıklık, egzama” (EDPT 126; EUES 27).

Krg. ala “1. benekli, alaca 2. ayrı gayrılık, ittifaksızlık, inhilal (ihtilaf), müsavi olmayan 3. cüzzam 4. ala cazdan: baharın başlangıcından 5. *mec.* namussuzluk (Yudahin, 2011: 17-18). 6. tam değil, eksik 7. vitiligo, insan vücudunun beyaz lekeler oluşturan deri hastalığı” (Arıkoğlu, 2018: 67-68); **Kzk. ala** “1. benekli, alaca. 2. gözün ağ tabakası 3. eksik, yarım yamalak. 4. *mec.* birlik içinde olmayan” (Koç, 2019: 33); **Nog. ala** “1. alaca, alacalı 2. rengarenk 3. fark, ihtilaf” (Baskakov, 1963: 36); **Kklpk. ala** “ala renkli, alaca” (Uygur, 2020: 20); **Bşk. ala** “ela” (Özşahin, 2017: 26); **Kaz. Tat. ala** “siyah ve beyaz veya açık ve koyu renklerden oluşan, alaca” (Öner, 2015: 29); **Krm. Tat. ala** “ala” (Muzafarov, 2018: 44); *ala* “ala, alaca, alacalı, alaca bulaca, alacalı bulacalı; çizgili ala” (Maşkaraoğlu, 2023: 64); **Krçmlkr. ala** “1. karışık renkli, ala 2. parlak, açık” (Tavkul, 2020: 69); **Kmk. ala** “1. alacalı, muhtelif renklerde, çeşitli renklerde, karışık renkli; benekli; alaca (at donu hak.). 2. *mec.* birlik olmayan; düzensiz, intizamsız” (Pekacar, 2011: 29); **Krym. ala** “benek” (Aqtay, 2021: 37).

İlk kez Eski Türkçe döneminde tanımlanmaktadır. Köktürk ve Uygur Türkçesinde *ala* “benekli, alaca, ala” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 126; EUES 27). Kelime tarihî Kıpçak Türkçesinde de “benekli, alaca” anlamındadır. Çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinin tamamında da “benekli, alaca, ala” anlamını korumaktadır. Kırgız ve Kazak Türkçesinde “eksik, yarım yamalak, tam olmayan”, Kırgız, Kazak, Kumuk, Nogay Türkçesinde “birlik olmayan, düzensiz”, Kırgız Türkçesinde “namussuzluk” anlamında ve insan vücudunda bıraktığı etkilerin benzerliğinden dolayı Kırgız Türkçesinde tıp alanında terimleşerek “vitiligo, cüzzam”, Kazak Türkçesinde ise “gözün ağ tabakası” anlamında kullanılarak genişlemiştir.

Kıp. ıolansa, ıolansa “Moğ. koltuk altı kokusu” (TZ, KK; Toparlı vd., 2019: 152).

Krg. koloıso “1. koltuk altından gelen ter kokusu 2. atın ön ayağının iç tarafından (dizden yukarı) bulunan nasır” (Yudahin, 2011: 480); **Kzk. qolaısa** “koltuk kokusu” (koç, 2019: 340); **Nog. ıolansa** “1. ter kokusu 2. kokuşmuş” (Baskakov, 1963: 170); **Kklpk. qolaısa** “terleyince koltuk altından çıkan hoş olmayan koku, ter kokusu” (Uygur, 2020: 349).

Bu kelime ilk kez tarihî Kıpçak Türkçesinde *ıolansa, ıolansa* “koltuk altı kokusu” şeklinde tanımlanmaktadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu lehçelerinden Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak Türkçesinde de “koltuk altı kokusu” anlamını korumaktadır. Kırgız Türkçesinde “atın ön ayağının iç tarafından (dizden yukarı) bulunan nasır”, Nogay Türkçesinde “kokuşmuş” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. yara “yara” (BV, CC, İH, İM, KF, MG, RH; Toparlı vd., 2019: 311).

TTL. Harezmi T.: *yara* “yara”(KE, HŞ; Ünlü, 2012: 662)

Krg. *cara* “yara, cerha; karha” (Yudahin, 2011: 178); **Kzk.** *jara* “1. yara, bere 2. *mec.* dert, tasa, kaygı, üzüntü” (Koç, 2019: 171); **Nog.** *yara* “yara” (Baskakov, 1963: 466); **Kklpk.** *jara* “yara, vücutta / deride oluşan yara” (Uygur, 2020: 228); **Bşk.** *yara* “1.yara, cerahat 2. azap, ruhsal sıkıntı” (Özşahin, 2017: 696); **Kaz. Tat.** *yara* “1. yara 2. ruhi azap” (Öner, 2015: 557). 3 *mec.* savaş, yangın vb. olaylar getiren hâl, facia hakkında” (TTAS III: 643-644 akt. Sönmezler Duran, 2020, s. 351); **Krm. Tat.** *yara* “yara” (Muzafarov, 2018: 377); **Krçmlkr.** *cara* “yara” (Tavkul, 2020: 122); **Kmk.** *yara* “1. yara 2. *mec.* iç yarası, manevi yara” (Pekacar, 2011: 384); **Krym.** *yara* “yara” (Aqtay, 2021: 462).

İlk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Harezmi Türkçesinde *yara* “yara” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinin tamamında “yara” anlamını korumaktadır. Kazak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kumuk Türkçesinde mecazlaşarak “dert, tasa, ruhi azap”, Kazan-Tatar Türkçesinde “savaş, yangın vb. olaylar getiren hâl, facia hakkında” anlamlarında genişlemiştir.

2.5.Kekemelik ve Konuşmayla İlgili Kelimeler

Kıp. beltek, biltek, peltek “peltek, kekeme” (Kİ; Toparlı vd., 2019: 27, 31, 215).

Bşk. bildek “bazı sesleri düzgün çıkaramayan, peltek” (Özşahin, 2017: 91); **Krm. Tat. peltek** “1. kekeme, keke 2. peltek” (Muzafarov, 2018: 262); **Krym. beltek** “peltek, kekeme” (Aqtay, 2021: 82).

Bu kelime ilk kez tarihî Kıpçak Türkçesinde *beltek, biltek, peltek* “peltek, kekeme” şeklinde tanıklanmaktadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Başkurt, Kırım-Tatar ve Karayım Türkçesinde de “peltek, kekeme” anlamını korumaktadır.

Kıp. dilsüz, tilsiz, tilsüz “dilsiz” (KFT, Kİ, MS, RH, TZ; Toparlı vd., 2019: 62, 276).

TTL. Harezmi T.: *tilsiz* “dilsiz, konuşamayan” (KE, İML; Ünlü, 2012: 593)

Krg. tilsiz “dilsiz, dili olmayan” (Yudahin, 2011: 738); **Kzk. tilsiz** “1. dilsiz, konuşamayan, tat. 2. *mec.* kaskatı kesilmiş, donup kalmış 3. sessiz sakın” (Koç, 2019: 607); **Nog. tilsiz** “1. Dilsiz 2. *mec.* Sessiz, suskun, çok konuşmayan” (Baskakov, 1963: 352); **Kklpk. tilsiz** “1. konuşamayan, konuşma özürülü, dilsiz. 2. konuşmayan, ses çıkarmayan, susan” (Uygur, 2020: 589); **Bşk. tēlhēz** “dilsiz, konuşma engelli” (Özşahin, 2017: 597); **Kaz. Tat. tēlsēz** “1. dili olmayan, dili bozulan. 2. *mec.* konuşma yeteneğinden mahrum olan, sesler ile anlaşamayan. 3. genellikle iletişim kuramayan, konuşamayan (hayvanlar vb. hakkında). 4. bir sebepten konuşamayan. 5. *mec.* konuşup kendini savunma hakkından mahrum edilen. 6. *mec.* dilleşmeyen, bağırmayan” (TTAS III: 76 akt. Sönmezler Duran, 2020, s. 293); **Krm. Tat. tilsiz** “1. dilsiz (Muzafarov, 2018: 346). 2. *mec.* sessiz; sakın; çekingen; kendi halinde (insan hakkında). 3.: ~ler anlaşılmayan bir dil konuşanlar (İkinci Dünya Savaşı zamanında Kırım’ı işgal eden faşistler bu şekilde adlandırılırdı)” (Maşkaraoğlu, 2023: 1287); **Krçmlkr. tilsiz** “dilsiz” (Tavkul, 2020: 355); **Kmk. tilsiz** “1. sessiz, suskun, sakit 2. dilsiz” (Pekacar, 2011: 335); **Krym. tilsiz** “dilsiz” (Aqtay, 2021: 415).

İlk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Harezmi Türkçesinde *tilsiz* “dilsiz, konuşamayan” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ünlü, 2012: 593). Kelime tarihî Kıpçak Türkçesinde de “dilsiz” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinin tamamında “dilsiz” anlamını korumaktadır. Kazak, Kazan-Tatar, Kumuk, Kırım-Tatar, Karakalpak ve Nogay Türkçesinde “sessiz, sakın; çekingen”, Kazak Türkçesinde “kaskatı kesilmiş, donup kalmış”, Kazan-Tatar Türkçesinde

“genellikle iletişim kuramayan, konuşamayan (hayvanlar vb. hakkında); bir sebepten konuşamayan; konuşup kendini savunma hakkından mahrum edilen”, Kırım-Tatar Türkçesinde “İkinci Dünya Savaşı zamanında Kırım’ı işgal eden faşistler anlaşılmayan bir dil konuşanlar için yapılan adlandırmalar” anlamında genişlemiştir.

Kıp. sahav / sakav “Moğ. kekeme, peltek konuşan” (CC, TZ; Toparlı vd., 2019: 24).

Krg. sakoo “peltek, pepe” (Yudahin, 2011: 629); **Kzk. saqav** “peltek” (Koç, 2019: 490); **Nog. sakav** “sessiz, sakin” (Baskakov, 1963: 283); **Kklpk. sakaw** “1. düzgün konuşamayan, peltek konuşan, kekeme 2. ağ. güzel konuşamayan” (Uygur, 2020: 485); **Bşk. hakav** “peltek konuşan, pepe, kekeme.” (Özşahin, 2017: 180); **Kaz. Tat. sakav** “peltek konuşan; pepe, kekeme” (Öner, 2015: 394); **Krçmlkr. sakav** “peltek, konuşma kusurlu” (Tavkul, 2020: 297); **Krym. saqav** “kekeme” (Aqtay, 2021: 344).

Bu kelime ilk kez tarihî Kıpçak Türkçesinde (Moğ.) *sahav / sakav* “kekeme, peltek konuşan” şeklinde tanımlanmaktadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar, Karaçay-Malkar ve Karayim Türkçesinde de “kekeme, peltek” anlamını korumaktadır. Nogay Türkçesinde “sessiz, sakin”, Karakalpak Türkçesinde “güzel konuşamayan” anlamlarında genişlemiştir.

2.6.Hasta ve Hastalıkla ilgili Kelimeler

Kıp. ağırıh, agrı I, agrıg 1, agrıh, agrık, arı VI, avruk “ağrı, acı, sancı” (CC, GT, KFT, TA; Toparlı vd., 2019: 4, 11, 16).

TTL. ET.: *agrıg* “ağrı, acı verici” (EDPT 90).

Krg. ooru “1. hastalık (insanda) (Yudahin, 2011: 596). 2. hastalık, ruh sağlığının bozulma durumu 3. hastalık, bitkilerin yapılarında görülen bozukluk 4. hastalık, aşırı düşkünlük, tutku 5. olumsuz olay, olumsuzluk, hoş olmayan durum 6. hasta, sağlığı iyi olmayan” (Arıkoğlu, 2018: 1646); **Kzk. avru** “1. hastalık 2. hasta 3. *mec.* kötü alışkanlık, hoş olmayan davranış” (Koç, 2019: 55); **Nog. avıruv** “hasta, rahatsız” (Baskakov, 1963: 24); **Bşk. avıruv** “1. hastalıklı, ağrı 2. hasta, hastalıklı” (Özşahin, 2017: 47); **Kaz. Tat. avıruv** “1. hasta, sağlıksız, ağrılı 2. hastalık (Öner, 2015: 38). 3. *mec.* kişideki kötü özellik, kötü huy. 4. hastalıklı” (TTAS 2015: 48 akt. Sönmezler Duran, 2020, s. 101); **Krm. Tat. ağırıv** “hastalık, illet” (Muzafarov, 2018: 41); **Krçmlkr. avıruv** “hastalık” (Tavkul, 2020: 86); **Kmk. avıruv** “1. hastalık, illet, maraz 2. hasta” (Pekacar, 2011: 48); **Krym. avıruv** 1. “ağrı 2. hastalık” (Aqtay, 2021: 60).

İlk kez Eski Türkçe döneminde *agrıg* I “ağrı, acı verici” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 90). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de “ağrı, acı, sancı” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Başkurt ve Karayim Türkçesinde de “ağrı” anlamını korumaktadır. Kırgız, Kazak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kumuk Türkçesinde “hasta”, Kırgız, Kazak, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar, Kumuk ve Karayim Türkçesinde “hastalık”, Kırgız, Kazak ve Kazan-Tatar Türkçesinde mecazlaşarak “kötü alışkanlık, hoş olmayan huy, davranış”, Kırgız Türkçesinde “ruh sağlığının bozulma durumu; hastalık, bitkilerin yapılarında görülen bozukluk; hastalık, aşırı düşkünlük, tutku”, Kazan-Tatar Türkçesinde “hastalıklı” anlamında genişlemiştir.

Kıp. çor “hastalık” (Kİ; Toparlı vd., 2019: 53).

TTL. Karahanlı T.: *çor* “avret yeri bitişik olan kadın” (EDPT 428; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 627).

Krg. çor “1. nasır 2. kırık iyileşince oluşan küçük çıkıntı” (Arıkoğlu, 2018: 747); **Kzk. şor** “tümör, ur” (Koç, 2019: 678); **Krm. Tat. çer, çor** “1. illet, hastalık (Muzafarov, 2018: 82). 2. iç sıkıntısı” (Maşkaraoğlu, 2023: 340); **Kmk. çor** “budak (gövdenin kesimden kalan yan sürgünleri)” (Pekacar, 2011: 107).

İlk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Karahanlı Türkçesinde DLT 495/397’de *çor uragut* “ferci bitişik kadın” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 428; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 627). Tarihî Kıpçak Türkçesinde “hastalık” anlamındadır. Çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırım-Tatar Türkçesinde tarihî Kıpçak Türkçesinde yer alan “hastalık” anlamını korumaktadır. Bu anlam ilişkisinden hareketle Kırgız Türkçesinde “nasır; kırık iyileşince oluşan küçük çıkıntı”, Kazak Türkçesinde “tümör, ur”, Kırım-Tatar Türkçesinde “iç sıkıntısı”, Kumuk Türkçesinde “budak (gövdenin kesimden kalan yan sürgünleri)” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. çorlu “hasta, çaresiz” (İH, Kİ; Toparlı vd., 2019: 53).

Kzk. sorlu “uğursuz, talihsiz, biçare” (Koç, 2019: 514); **Krm. Tat. çorlu** “1. hasta 2. öfkeli, hiddetli” (Maşkaraoğlu, 2023: 341).

İlk kez tarihî Kıpçak Türkçesinde *çorlu* “hasta, çaresiz” şeklinde tanıklanmaktadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırım-Tatar Türkçesinde “hasta” anlamını korumaktadır. Kelime Kazak Türkçesinde “uğursuz, talihsiz, biçare”, Kırım-Tatar Türkçesinde “öfkeli, hiddetli” açıklamasıyla anlam değişmesine uğramıştır.

Kıp. hasta “Far. hasta” (DM, GT, İM, KF, MS, TS; Toparlı vd., 2019: 93).

TTL. Harezmi T.: *hasta* “hasta, gönlü incinmiş, kırılmış” (KE, HŞ; Ünlü, 2012: 219).

Bşk. kasta “hasta” (Özşahin, 2017: 335); **Krym. hasta** “hasta” (Aqtay, 2021: 190); **Kklpk. qasta** “hasta” (Uygur, 2020: 327); **Krm. Tat. hasta** “hasta” (Muzafarov, 2018: 132); **Kaz. Tat. hasta** “hasta” (Öner, 2015: 153); **Nog. kasta** “hasta” (Baskakov, 1963: 153).

Bu kelime ilk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde *hasta* “hasta, gönlü incinmiş, kırılmış” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ünlü, 2012: 219). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de *hasta* “hasta” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Başkurt, Karayim, Karakalpak, Kırım-Tatar, Kazan-Tatar ve Nogay Türkçesinde de “hasta” anlamını korumaktadır.

Kıp. hastalık “hastalık, rahatsızlık” (İM, KF, RH; Toparlı vd., 2019: 93).

TTL. Harezmi T.: *hastalık* “hastalık, illet” (HŞ; Ünlü, 2012: 220)

Krm. Tat. hastalıq “hastalık” (Muzafarov, 2018: 132); **Krym. hastalıq** “hastalık” (Aqtay, 2021: 190)

Bu kelime ilk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Harezmi Türkçesinde *hastalık* “hastalık, illet” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ünlü, 2012: 220). Kelime tarihî Kıpçak Türkçesinde de

hastalık “hastalık, rahatsızlık” anlamındadır. Çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırım-Tatar ve Karayim Türkçesinde de “hastalık” anlamını korumaktadır.

Kıp. illet “Ar. illet, hastalık” (BV, GT, İM, İN, KF, RH; Toparlı vd., 2019: 110).

TTL. Harezmi T.: *illet* “Ar. illet, hastalık” (NF, KE; Ünlü, 2012: 256)

Krg. ildet “illet; ağır hastalık; müzmin hastalık; sâri hastalık” (Yudahin, 2011: 366); **Kzk. indet** “salgın hastalık, bulaşıcı hastalık, maraz” (Koç, 2019: 705); **Kklpk. illet** “1. illet, hastalık; ağır 2. zarar, ziyan; aksilik” (Uygur, 2020: 210); **Krm. Tat. illet** “hastalık, illet, sağlıksızlık, maraz” (Maşkaraoğlu, 2023: 568); **Krym. illet** “illet” (Aqtay, 2021: 206).

Bu kelime ilk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde *illet* “illet, hastalık” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ünlü, 2012: 256). Kelime tarihî Kıpçak Türkçesinde de *illet* “Ar. illet, hastalık” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Karakalpak, Kırım-Tatar ve Karayim Türkçesinde de “illet, hastalık” anlamını korumaktadır. Kırgız Türkçesinde “ağır hastalık; müzmin hastalık; sâri hastalık”, Kazak Türkçesinde “salgın hastalık, bulaşıcı hastalık, maraz”, Karakalpak Türkçesinde “ağrı; zarar, ziyan; aksilik” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. kısr “kısır, hiç doğuramaz kimse” (Kİ, TA, TZ; Toparlı vd., 2019: 145).

TTL. Karahanlı T.: *kısır* “bir hayvan ya da insanın kısırılığı, çoraklığı” (EDPT 668; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 715)

Krg. kısr “doğuramaz, çocuğu olmaz” (Yudahin, 2011: 462); **Kzk. kısr** “kısır” (Koç, 2019: 377); **Nog. kısr** “1. kısır, çocuğu olmaz 2. kısır, verimsiz, çorak” (Baskakov, 1963: 204); **Kklpk. kısr** “kısır” (Uygur, 2020: 343); **Bşk. kısr** “1. kısır (sığır, koyun, keçi vb. için). 2. tohum vermeyen, tohumuz, dölsüz. 3. yağmursuz, yağmur getirmeyen 4. ekilmemiş, boş 5. etsiz, yağsız, suyla pişmiş (yemek için). (Özşahin, 2017: 356)”; **Kaz. Tat. kısr** “1. kısır 2. boş tarla 3. yoz, etsiz aş” (Öner, 2015: 289); **Krm. Tat. kısr** “kısır” (Muzafarov, 2018: 197); **Krçmlkr. kısr** “kısır” (Tavkul, 2020: 246); **Kmk. kısr** “1. Kısır 2. Ayrılmış, boşanmış (zevç, zevce hak.); **Krym. kısr** “kısır” (Aqtay, 2021: 265).

Bu kelime ilk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Karahanlı Türkçesinde DLT 183/156’da *kısır* “kısır kadın ve kısır hayvan” (EDPT 668; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 715) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Tarihî Kıpçak Türkçesinde “kısır, hiç doğuramaz kimse” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Nogay Türkçesinde “kısır, çocuğu olmaz” anlamını korumaktadır. Kelime Başkurt Türkçesinde “kısır hayvan”, Başkurt ve Kazan-Tatar Türkçesinde “boş tarla; etsiz, yağsız, suyla pişmiş yemek, aş”, Başkurt Türkçesinde “tohum vermeyen, tohumuz, dölsüz; yağmursuz, yağmur getirmeyen;” Kumuk Türkçesinde “ayrılmış, boşanmış (zevç, zevce hak.)” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. maraz “Ar. hastalık” (GT; Toparlı vd., 2019: 177).

TTL. Harezmi T.: *maraz* “hastalık” (NF; Ünlü, 2012: 377)

Krg. maraz “hasta, rahatsız 2. bir tür deri hastalığı” (Arıkoğlu, 2018: 1517); **Kzk. merez** “1. maraz 2. bulaşıcı hastalık 3. frengi hastalığı 4. mec. kötü niyet” (Koç, 2019: 403); **Nog. maraz** “1. hastalık 2. hasta” (Baskakov, 1963: 215); **Kklpk. merez** “bir tür hastalık.” (vücutta yaralar çıkar.) (Uygur, 2020:

391); **Krm. Tat.** *maraz* “maraz, hastalık” (Muzafarov, 2018: 216); **Krym.** *maraz* “maraz” (Aqtay, 2021: 291).

Bu kelime ilk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Harezmi Türkçesinde *maraz* “hastalık” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ünlü, 2012: 377). Tarihi Kıpçak Türkçesinde de *maraz* “hastalık” anlamındadır. Çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Nogay, Karakalpak, Kırım-Tatar ve Karayim Türkçesinde de “hastalık” anlamını korumaktadır. Kelime Kırgız Türkçesinde “bir tür deri hastalığı”, Kazak Türkçesinde “bulaşıcı hastalık; frengi hastalığı” anlamlarında bir hastalığı karşılamaya başlamış ve mecazlaşarak “kötü niyet” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. oñlık “şifa, sağlık, selamet, mutluluk” (CC II 69a/8 ; Toparlı vd., 2019: 205; Argunşah ve Güner, 2015: 789)

Krm. Tat. oñluq “gönenç, refah; saadet, mutluluk, ongunluk” (Muzafarov, 2018: 243).

Bu kelime ilk kez tarihi Kıpçak Türkçesinde *oñlık* “şifa, sağlık, selamet” şeklinde tanıklanmaktadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırım-Tatar Türkçesinde “gönenç, refah; saadet, mutluluk, ongunluk” anlamındadır.

Kıp. ölet “insanların ölümü” (TZ; Toparlı vd., 2019: 210).

TTL. ET.: ölü “cinayet” (EUES 532).

Krg. ölot “kırgın, hayvanlara düşen salgın hastalık” (Yudahin, 2011: 610); **Nog. ölet** “toplu hayvan ölümü, salgın, epizootik” (Baskakov, 1963: 258); **Bşk. ület** “insanlar ya da hayvanlar arasında geçici olarak çıkan salgın hastalık, epizooti” (Özşahin, 2017: 670); **Kaz. Tat. ület** “toplu ölüm, salgın hastalık” (Öner, 2015: 531); **Krm. Tat. ölet** “kırcın, kırım, ölet” (Muzafarov, 2018: 250); **Krçmlkr. ölet** “veba, taun, salgın hastalık” (Tavkul, 2020: 288); **Kmk. ölet** “1. kötü tabiatlı tümör, habis, tümör 2. ölet, veba” (Pekacar, 2011: 222); **Krym. ölet** “1. hastalık 2. kötü güç” (Aqtay, 2021: 324).

İlk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *ölüt* “cinayet” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EUES 532). Tarihi Kıpçak Türkçesinde de *ölet* “insanların ölümü” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Nogay, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar, Kumuk ve Karayim Türkçesinde de “salgın, veba, hastalık” anlamını korumaktadır. Kumuk Türkçesinde “kötü tabiatlı tümör, habis, tümör”, Karayim Türkçesinde “kötü güç” anlamında genişlemiştir.

Kıp. sa I “sağ, sağlık, sıhhat” (CC; Toparlı vd., 2019: 221).

TTL. Karahanlı T.: sağ “sağ, sağlıklı, sıhhatli” (EDPT 803; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 715).

Krg. soo “1. sağ, esen (Yudahin, 2011: 659) 2. sağlıklı 3. sağ, akli başında, zihni sağlıklı 4. sağlam, zarar görmemiş, bozulmamış 5. ayık, sarhoş olmayan” (Arıkoğlu, 2018: 1832); **Kzk. sav** “sağ, diri, sıhhatli, esen” (Koç, 2019: 499); **Nog. sav** “1. hepsi, tamamı, bütün, her şey, tüm; tamamen, büsbütün, tümüyle 2. sağlıklı 3. bütün, sağlam, zarar görmemiş (nesneler için)” (Baskakov, 1963: 280); **Kklpk. saw** “1. sağ, sağlıklı kişi, hastalığı olmayan. 2. sağ, hayatta” (Uygur, 2020: 493); **Bşk. hav** “1. sağ, sağlıklı 2. canlı, diri; dinç” (Özşahin, 2017: 187); **Kaz. Tat. sav** “1. sağ, sağlıklı 2. canlı, diri, dinç” (Öner, 2015: 400); **Krm. Tat. sağ** “sağ, sağlam” (Muzafarov, 2018: 289); (Maşkaraoğlu, 2023: 1043); **Krçmlkr. sav** “1.

sağ, canlı 2. sağlam, bütün, tam” (Tavkul, 2020: 303); **Kmk.** *saw* “1. sağlam, sıhhati yerinde, sıhhatli 2. diri, canlı, sağ 3. tam, tüm, bütün” (Pekacar, 2011: 289); **Krym.** *sağ, sav* “sağ” (Aqtay, 2021: 342).

İlk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Karahanlı Türkçesinde DLT 512/410'da “sağlık ve esenlik; sağlıklı” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 803; Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 715). Tarihî Kıpçak Türkçesinde *sa I* “sağ, sağlık, sıhhat” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar, Kumuk ve Karayim Türkçesinde de “sağ, sağlık, sıhhat” anlamını korumaktadır. Kırgız, Nogay, Karakalpak, Karaçay-Malkar, Kumuk Türkçesinde “sağlam, bütün, tam”, Kırgız Türkçesinde “aklı başında, zihni sağlıklı”, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar ve Kumuk Türkçesinde “canlı, diri; dinç”, anlamında genişlemiştir.

Kıp. sağlğ, sağlğ I, savluğ I “sağlık, sıhhat, esenlik, afiyet” (İM, CC, GT, KFT, Kİ, TZ; Toparlı vd., 2019: 222, 229).

TTL. Harezmi T.: *sağlğ* “sağlık, sıhhat” (NF; EDPT 809; Ünlü, 2012: 494).

Krg. *sooluk* “sağlık, sıhhat” (Yudahin, 2011: 660); **Kzk.** *savlıq* “sağlık, sıhhat” (Koç, 2019: 500); **Nog.** *savlık* “1. bütünlük, sağlamlık 2. sağlık” (Baskakov, 1963: 281); **Kkpk.** *savlıq* “sağlık, esenlik” (Uygur, 2020: 494); **Bşk.** *havlık* “sağlık, sıhhat; selamet” (Özşahin, 2017: 188); **Kaz. Tat.** *savlık* “sağlık, selamet” (Öner, 2015: 401); **Krm. Tat.** *sağlıq* “sağlık, selamet” (Muzafarov, 2018: 289); **Krçmlkr.** *savluğ* “sağlık, sıhhat” (Tavkul, 2020: 304); **Kmk.** *savluq* “sağlık, sıhhat, esenlik” (Pekacar, 2011: 290); **Krym.** *sağlıq, savluq* “sağlık” (Aqtay, 2021: 343).

İlk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Harezmi Türkçesinde *sağlğ, sağlğ I, savluğ I* “sağlık, sıhhat” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 809; Ünlü, 2012: 494). Kelime tarihî Kıpçak Türkçesinde de “sağlık, sıhhat” anlamındadır. Çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar, Kumuk ve Karayim Türkçesinde “sağlık, sıhhat” anlamını korumaktadır.

Kıp. sağıs, sağısuz “hasta” (KK, KFT; Toparlı vd., 2019: 223).

Bşk. *havlız* “sağlığı yerinde olmayan, sağlıksız, hasta olan” (Özşahin, 2017: 188); **Kmk.** *sawsuz* “hastalıklı, mariz” (Pekacar, 2011: 290).

Bu kelime ilk kez tarihî Kıpçak Türkçesinde *sağıs, sağısuz* “hasta” şeklinde tanıklanmaktadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Başkurt ve Kumuk Türkçesinde de “sağlıksız, hasta” anlamını korumaktadır.

Kıp. sançı, şansı “sançı, ağrı” (İH, TZ). (Toparlı vd., 2019: 226, 250).

TTL. ET.: *sançığ* “ağrı, sançı” (EDPT 835; EUES 580).

Krg. *çancuu* “sançıma” (Yudahin, 2011: 250); **Kzk.** *sanşı* “sançı” (Koç, 2019: 418); **Bşk.** *senisiv* “sançı” (Ercilasun, 1991: 742); **Kaz. Tat.** *çençü* “sançı” (Ercilasun, 1991: 743); **Krm. Tat.** *sançı* “sançı, kulunç, kramp.” (Maşkaraoğlu, 2023: 1058); **Krçmlkr.** *çançuv* “sızı” (Tavkul, 2020: 143).

Bu kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *sançığ* “ağrı, sancı” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 835; EUES 580). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de “sancı, ağrı” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar Türkçesinde “ağrı, sancı, sızı” anlamını korumaktadır.

Kıp. şaruluğ “sarılık” (RH; Toparlı vd., 2019: 228).

TTL. Karahanlı T.: *sarığlık* “sarılık” (EDPT 849; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 805).

Kzk. *sarılık* “sarı renklilik, sarışınlık” (Koç, 2019: 498); **Nog.** *sarılık* “sarılık” (Baskakov, 1963: 289); **Kklpk.** *saruw* “bir hastalık adı” (Uygur, 2020: 491); **Bşk.** *harı* “1. sarı, sarı renk 2. sarılık hastalığı” (Özşahin, 2017: 185); **Kaz. Tat.** *sarılık* “sarılık, sarı renk” (Öner, 2015: 399); **Krm. Tat.** *sarılıq* “1. sarılık 2. tıp. sarılık” (Muzafarov, 2018: 294); **Krçmlkr.** *saruw* “sarılık” (Tavkul, 2020: 303); **Kmk.** *sarılık* “1. sarılık 2. sarılık hastalığı, sarınlık” (Pekacar, 2011: 288); **Krym.** *sarılıq* “sarılık” (Aqtay, 2021: 349).

Bu kelime ilk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Karahanlı Türkçesinde *sarığlık* “sarılık” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 849; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 805). Kelime tarihî Kıpçak Türkçesinde de “sarılık” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kazak, Nogay, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar, Kumuk ve Karayim Türkçesinde renk adı olan “sarılık” anlamındadır. Karakalpak, Başkurt, Kırım-Tatar, Kumuk Türkçesinde ise tarihî Kıpçak Türkçesinde yer alan “sarılık hastalığı” anlamını korumaktadır.

Kıp. şifā “Ar. şifa, iyileşme, sağlık bulma” (GT, İM; Toparlı vd., 2019: 253).

TTL. Karahanlı T.: *şifā* “Ar. şifa, derman” (Arat, 2018: 1110).

Krg. *şıpa* “şifa” (Yudahin, 2011: 687); **Kzk.** *şıypa* “şifa, derman, deva” (Koç, 2019: 674); **Kklpk.** *şıpa* “şifa, deva, ilaç” (Uygur, 2020: 543); **Bşk.** *şıfa* “şifa, sağlık, sıhhat” (Özşahin, 2017: 564); **Kaz. Tat.** *şıfa* “şifa, iyileştirme gücü” (Öner, 2015: 433); **Krm. Tat.** *şıfa* “şifa” (Muzafarov, 2018: 322).

İlk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Karahanlı Türkçesinde *şifā* “şifa, iyileşme, sağlık bulma” “şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Arat, 2018: 1110). Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar Türkçesinde de “şifa, derman, deva” anlamını korumaktadır.

2.7. Tedavi Amaçlı Kullanılan Bitki ve İlaçlarla İlgili Kelimeler

Kıp. ağı I, ağu, avu, uvu “zehir” (TZ; Toparlı vd., 2019: 3, 17, 295).

TTL. ET.: *ağu* “zehir” (EDPT 78; EUES 22).

Krg. *uu* “1. zehir, ağu (Yudahin, 2011: 788) 2. *mec.* zehir, içini kemiren, içini yiyen” (Arıkoğlu, 2018: 2169); **Kzk.** *uv-zār* “zehir, zıkkım, ağu (Koç, 2019: 612), *uv* zehir” (Yüce, 1984: 288); **Nog.** *ağuw* “1. zehir 2. kötü, zararlı” (Baskakov, 1963: 26); **Kklpk.** *uw* “zehir” (Uygur, 2021: 626); **Bşk.** *ağuv* “zehir” (Özşahin, 2017: 20); *w* 1. zehirli madde, zehir 2. acı” (Özşahin, 2017: 243); **Kaz. Tat.** *ağuv* “1. zehir 2. kötülük, hile (Öner, 2015: 26). 3. *mec.* insana tesir eden, üzen, içini sızlatan şey. 4. *sf.* kötü, hilekâr, kötü kalpli” (TTAS I: 16-17 akt. Sönmezler Duran, 2020, s. 79); **Krm. Tat.** *ağuv* “1. zehir 2. acılık, acı”

(Muzafarov, 2018: 41); **Krçmlkr.** *uv* “zehir” (Tavkul, 2020: 373); **Kmk.** *ağū* “zehir, ağı” (Pekacar, 2011: 27); **Krym.** *ağū* “zehir” (Aqtay, 2021: 35).

İlk kez Eski Türkçe döneminde tanımlanmaktadır. Uygur Türkçesinde *ağū* “zehir” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 78; EUES 22). Tarihî Kıpçak Türkçesinde *ağı* I, *ağū*, *avū*, *uvū* “zehir” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinin tamamında “zehir” anlamını korumaktadır. Kırgız ve Kazan-Tatar Türkçesinde “insana tesir eden, üzen, içini kemiren şey”, Başkurt ve Kırım-Tatar Türkçesinde “acı”, Kazan-Tatar Türkçesinde “kötülük, hile; kötü, hilekâr, kötü kalpli” anlamlarıyla genişlemiştir.

Kıp. anduz, antuz “andız otu, eskiden ilaç olarak kullanılan bir ot” (İH; Toparlı vd., 2019: 9).

TTL. ET.: *anduz* “tıbbi bir çalı, ağaç, andız otu (*Inula helenium*)” (EDPT 178; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 553).

Krg. *andız, karandız* “başka bir adı da “karındız” olan şifalı bitki” (Arıkoğlu, 2018: 105); **Kzk.** *andız* “yaprakları dikenli olan bir çeşit ardıç, andız” (Koç, 2019: 41); **Nog.** *andız bot.* “andız” (Baskakov, 1963: 42); **Kklpk.** *andız* “1. genellikle şifa olarak kullanılan sarı renkli bir ot, andız otu 2. *ağ.* Rengi kaçmış, sapsarı, solgun” (Uygur, 2020: 25); **Bşk.** *andız* “yaprakları dikenli bir çeşit ardıç” (Özşahin, 2017: 33); **Kaz. Tat.** *andız* “dikenli bir yaban otu, andız” (Öner, 2015: 31); **Krçmlkr.** *andız* “iri yapraklı, kökünden hayvanların kaşıntı hastalığına ilaç yapılan bir bitki, andız otu” (Tavkul, 2020: 75).

İlk kez Orta Türkçe döneminde tanımlanmaktadır. Karahanlı Türkçesinde *anduz* “tıbbi bir çalı, ağaç, andız otu (*Inula helenium*)” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 178; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 553). Tarihî Kıpçak Türkçesinde *anduz, antuz* “andız otu, eskiden ilaç olarak kullanılan bir ot” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar, Karaçay-Malkar Türkçesinde “andız otu” anlamını korumaktadır.

Kıp. dārū “Far. ilaç” (CC, GT, MG, KFT; Toparlı vd., 2019: 56).

TTL. Karahanlı T.: *darū* “ilaç, deva” (Arat, 2018: 883).

Krg. *darū* “ilaç; deva” (Yudahin, 2011: 298); **Kzk.** *dāri* “ilaç” (Koç, 2019: 125); **Bşk.** *darū* “ilaç” (Özşahin, 2017: 123); **Kaz. Tat.** *darū* “1. ilaç, şifa 2. tedavi” (Öner, 2015: 103).

İlk kez Orta Türkçe döneminde tanımlanmaktadır. Karahanlı Türkçesinde KB 5244. beyitte karşımıza çıkmaktadır (Arat, 2018: 883). Tarihî Kıpçak Türkçesinde *dārū* “Far. ilaç” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Başkurt ve Kazan-Tatar Türkçesinde de “ilaç; deva” anlamını korumaktadır.

Kıp. devā “ilaç, çare” (BV, Gİ, GT, İM, KF, KFT, MG; Toparlı vd., 2019: 60).

TTL. Harezmi T.: *dewā* “deva, ilaç, çare” (EDPT 436; HŞ; Ünlü, 2012: 146).

Krg. *daba, dabaa* 1. deva (Yudahin, 2011: 292) 2. çare 3. şifa 4. güç, hâl, takat (Arıkoğlu, 2018: 769); **Kzk.** *dava* “deva, çare” (Koç, 2019: 122); **Kklpk.** *dawa* “1. deva, şifa 2. *mec.* çare, çözüm” (Uygur, 2020: 116); **Bşk.** *dawa* “1. şifalı şey, ilaç 2. deva, tedavi” (Özşahin, 2017: 123); **Kaz. Tat.** *dava* “deva, ilaç, tedavi” (Öner, 2015: 105); **Krm. Tat.** *dava* “deva” (Muzafarov, 2018: 96).

İlk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Harezmi Türkçesinde *dawa* “deva, ilaç, çare” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 436; Ünlü, 2012: 146). Kelime tarihî Kıpçak Türkçesinde de “ilaç, çare” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar ve Kırım-Tatar Türkçesinde de “deva, ilaç” anlamını korumaktadır.

Kıp. dermân “Far. ilaç, derman, deva” (BM, İH, RH; Toparlı vd., 2019: 59).

Krg. darman “derman” (Yudahin, 2011: 299); **Kzk. dārmen** “derman, güç, mecal” (Koç, 2019: 125); **Nog. darman** “derman” (Baskakov, 1963: 98); **Kklpk. dārman** “1. güç, kuvvet, hâl, derman 2. ağ. destek olan kişi” (Uygur, 2020: 118); **Bşk. darman** “1. derman, güç, kuvvet 2. bir şeyi yapmak için imkan, istek 3. ilaç” (Özşahin, 2017: 123); **Kaz. Tat. derman** “güç, takat, moral gücü” (Öner, 2015: 104); **Krm. Tat. derman** “derman, ilaç” (Muzafarov, 2018: 95); **Krçmlkr. darman** “ilaç” (Tavkul, 2020: 157); **Kmk. darman** 1. ilaç 2. *mec.* hoş, tatlı, sevgili, aziz, güzel (Pekacar, 2011: 110); **Krym. derman** “1. kurtarma, çare 2. ilaç 3. yardım, derman” (Aqtay, 2021: 144-145).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde *dermân* “ilaç, derman, deva” şeklinde kaydedilen kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar, Kumuk, Karayim Türkçesinde de “ilaç, derman” anlamını korumaktadır.

Kıp. em “ilaç” (CC II 58a/2; Toparlı vd., 2019: 72; Argunşah ve Güner, 2015: 698).

TTL. ET.: *em* “ilaç; çare, deva, şifa” (EDPT 155; EUES 103).

Krg. em “1. es. üfürükçü ilaçları 2 (hastalığa karşı) aşı” (Yudahin, 2011: 328, 330); **Kzk. em** “1. tedavi 2. şifa, deva, em 3. *mec.* çare, çözüm yolu” (Koç, 2019: 144); **Nog. em** “ilaç, deva” (Baskakov, 1963: 434); **Kklpk. em** “1. tedavi usulü / çaresi. 2. ilaç, deva, derman” (Uygur, 2020: 135); **Bşk. im** “kocakarı ilacı” (Özşahin, 2017: 250); **Kaz. Tat. im** “1. ilaç, deva, şifa 2. gerekli, zaruri (Öner, 2015: 169). 3. sihir, büyü. 4. *mec.* imkân, çare” (TTAS I: 384 akt. Sönmezler Duran, 2020, s. 173); **Kmk. em** “ilaç, derman” (Pekacar, 2011: 120).

İlk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *em* “ilaç; çare, deva, şifa” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 155; EUES 102). Tarihî Kıpçak Türkçesinde *em* “ilaç” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Nogay, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar ve Kumuk Türkçesinde “ilaç” anlamını korumaktadır. Anlamı Kırgız Türkçesinde tıpta aşı anlamında kullanılmaktadır. Özellikle Kırgız halk hekimliğinde em bakışı, bübü, domçu, demçi, darımçı, uçukçu vs. gibi halk hekimlerinin tedavi yöntemi ya da büyüsi, sihirli sözü olarak da kullanılmıştır. (Orozobaev, 2014: 193). Kırgız ve Başkurt Türkçesinde “üfürükçü, kocakarı ilacı”, Kırgız Türkçesinde “aşı”, Kazak Türkçesinde “tedavi”, Kazak, Karakalpak ve Kazan-Tatar Türkçesinde “çare, çözüm yolu”, yine Kazan-Tatar Türkçesinde “gerekli, zaruri; sihir, büyü” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. ‘ilāc “Ar. ilaç, derman” (BV, Gİ, GT, İM, KF, RH; Toparlı vd., 2019: 109).

TTL. Harezmi T.: *ilāc* “Ar. ilaç, em” (KE; Ünlü, 2012: 254)

Krg. ilaaci “çare, çıkış yolu” (Arıkoğlu, 2018: 953); **Kzk. laj** “çözüm, yol, çıkış” (Koç, 2019: 379); **Kklpk. ilaj** “çare, yol, imkân” (Uygur, 2020: 209); **Krm. Tat. ilāc** “ilaç” (Muzafarov, 2018: 139); **Kmk. ilac** “derman, çare; (müskül durumdan) çıkış” (Pekacar, 2011: 162); **Krym. ilac** “ilaç” (Aqtay, 2021: 205).

İlk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Harezmi Türkçesinde *ila c* “Ar. ilaç, em” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ünlü, 2012: 254). Kelime tarihî Kıpçak Türkçesinde de *ila c* “ilaç, derman” anlamındadır. Çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırım-Tatar ve Karayim Türkçesinde “ilaç” anlamını korumaktadır. Kırgız, Kazak, Karakalpak, Kumuk Türkçesinde de “çare, yol” anlamında genişlemiştir.

Kıp. opa “Moğ. Kadınların yüzlerine sürdükleri merhem” (TZ; Toparlı vd., 2019: 205).

Krg. upa “1. pudra 2. beyaz düzgün” (Yudahin, 2011: 784); **Kzk. opa** “pudra” (Koç, 2019: 443); **Kklpk. opa** “yüze sürülen pudra” (Uygur, 2020: 428).

Tarihî Türk lehçelerinden sadece tarihî Kıpçak Türkçesinde *opa* “kadınların yüzlerine sürdükleri merhem” şeklinde kaydedilen kelime, merhem hastalıklara karşı tıbbi amaçlarla mı kullanıldığı belli değildir. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak ve Karakalpak Türkçesinde “yüzü sürülen pudra” anlamı kazanmıştır.

Kıp. ot II “1. ot, yabancı bitki; ot, yabancı bitki” (BV, CC, DM, GT, İM, KF, KFT, Kİ, TA; Toparlı vd., 2019: 206). 2. tıbbi ot, ilaç” (BM, DM, GT, TA, TZ). (Toparlı vd., 2019: 206).

TTL. ET.: *ot* “ot; ilaç, em” (EDPT 34).

Krg. ot “ot” (Yudahin, 2011: 602); **Kzk. ot** “ot” (Koç, 2019: 448); **Nog. ot** “ot, çim; ot basuv ot basmak (ekinler için)” (Baskakov, 1963: 252-253); **Kklpk. ot** “ot, yeşil veya kuru ot” (Uygur, 2020: 431); **Bşk. ut** “ot; bitki” (Özşahin, 2017: 664); **Krm. Tat. ot** “1. ot (Muzafarov, 2018: 245). 2. zehir 3. öd; safra” (Maşkaraoğlu, 2023: 943); **Krçmlkr. ot** “1. zehir 2. ot” (Tavkul, 2020: 284); **Kmk. ot** “1. ot 2. zehir” (Pekacar, 2011: 218); **Krym. ot** “ot (Aqtay, 2021: 318).

İlk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *ot* “ot; ilaç, em” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 34). Tarihî Kıpçak Türkçesinde *ot* “ot, yabancı bitki; tıbbi ot, ilaç” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Başkurt, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar, Kumuk ve Karayim Türkçesinde tarihî Kıpçak Türkçesindeki birinci anlamı olan “ot” anlamını korumaktadır. Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar ve Kumuk Türkçesinde “zehir”, Kırım-Tatar Türkçesinde “öd, safra” anlamlarında genişlemiştir.

2.8.Solunum Hastalıklarıyla İlgili Kelimeler

Kıp. öksürmek, öksürük, ökürük, ötürmek “öksürük” (BM, KK, TA; Toparlı vd., 2019: 209, 210, 213).

Krg. cötkürük “öksürük” (Arıkoğlu, 2018: 643); **Nog. yötkirik** “öksürük” (Baskakov, 1963: 126); **Bşk. söskörök** “öksürük, öksürme” (Özşahin, 2017: 538); **Kaz. Tat. yötkerek** “öksürük, aksırık” (Öner, 2015: 587); **Krm. Tat. öksürmek** “öksürmek” (Muzafarov, 2018: 250); **Kmk. yotkürmek** “öksürmek” (Pekacar, 2011: 399); **Krym. öksirik, öksürük** “öksürük” (Aqtay, 2021: 322).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde *öksürmek, öksürük, ökürük ötürmek* “öksürük” şeklinde kaydedilen kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Nogay, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Karayim, Kumuk Türkçesinde de “öksürük” anlamını korumaktadır.

Kıp. dumağı, tumağı, tumav, tumov “nezle” (İH, CC II 58a / 9b; Toparlı vd., 2019: 65, 283, 284; Arğunşah ve Güner, 2015: 852).

TTL. ET.: *tumağı* “nezle” (EDPT 505; EUES 756).

Krg. *tumoo yahut sasık tumoo* “nezle, tumağı, soğuk algınlığı, grip” (Yudahin, 2011: 759); **Kzk.** *tumav* “grip, soğuk algınlığı, nezle” (Koç, 2019: 586); **Nog.** *tumav* “nezle” (Baskakov, 1963: 374); **Kklpk.** *tumaw, tumaw* “grip hastalığı” (Uygur, 2020: 604); **Bşk.** *tumaw* “nefes yollarının iltihaplanıp şişmesiyle oluşan hastalık” (Özşahin, 2017: 608); **Kaz. Tat.** *tomav* “nezle, soğuk algınlığı” (Öner, 2015: 481); **Krm. Tat.** *tumav, tumav* “nezle, tumağı” (Muzafarov, 2018: 343); **Kmk.** *tumaw* “nezle, nevazil, soğuk algınlığı” (Pekacar, 2011: 342); **Krym.** *tumuv* “katar nezle” (Aqtay, 2021: 425).

İlk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *tumağı* “nezle” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 505; EUES 756). Tarihî Kıpçak Türkçesinde *dumağı, tumağı, tumav, tumov* “nezle” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Nogay, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Kumuk ve Karayim Türkçesinde de “nezle” anlamını korumaktadır.

2.9.Sindirir Hastalıklarıyla İlgili Kelimeler

Kıp. qus- “kusmak” (TA; Toparlı vd., 2019: 165).

TTL. ET.: *kus-* “kusmak” (EDPT 666).

Krg. *kus-* “1. kusmak 2. *mec.* yok ettiği, harcadığı bir şeyi ödemek” (Yudahin, 2011: 526); **Kzk.** *qus-* “1. kusmak, istifra etmek 2. *mec.* çalınan malı kullanamayıp sahibine geri vermek.” (Koç, 2019: 365); **Kklpk.** *qus-* “yenilen yemeğin ağızdan çıkması, kusmak” (Uygur, 2020: 363); **Bşk.** *kos-* “1. kusmak, istifrar etmek 2. aralıksız akmak, düşüp durmak, yağmak” (Özşahin, 2017: 375); **Kaz. Tat.** *qos-* “1. kusmak 2. iğrenmek” (Öner, 2015: 300); **Krm. Tat.** *qusmaq* “kusmak” (Muzafarov, 2018: 207); **Krçmlkr.** *qus-* “kusmak” (Tavkul, 2020: 259); **Kmk.** *qusmaq* “kusmak” (Pekacar, 2011: 273); **Krym.** *qus-* “kusmak” (Aqtay, 2021: 280).

İlk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *kus-* “kusmak” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 666). Tarihî Kıpçak Türkçesinde *qus-* “kusmak” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar, Kumuk ve Karayim Türkçesinde “kusmak” anlamındadır. Kırgız Türkçesinde mecazlaşarak “yok ettiği, harcadığı bir şeyi ödemek”, Kazak Türkçesinde “çalınan malı kullanamayıp sahibine geri vermek”, Başkurt Türkçesinde “aralıksız akmak, düşüp durmak, yağmak” anlamlarında genişlemiştir.

Kıp. kuşğu, kuşkağ, kuşu, kuşuk “kusuntu, kusmuk” (Kİ, İM, TZ; Toparlı vd., 2019: 165).

Kzk. *qusıq* “kusmuk, kay” (Koç, 2019: 366); **Kklpk.** *qusıq* “kusmuk” (Uygur, 2020: 363); **Bşk.** *koşok* “kusmuk” (Özşahin, 2017: 376); **Kaz. Tat.** *koşık* “kusuk, kusmuk” (Öner, 2015: 300); **Krm. Tat.** *qusuv* “kusma” (Muzafarov, 2018: 207); **Krçmlkr.** *kuşun* “kusmuk” (Tavkul, 2020: 259).

Tarihî Kıpçak Türkçesinde *kusğu*, *kuskağ*, *kusı*, *kusuk* “kusuntu, kusmuk” anlamında kaydedilen kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kazak, Karakalpak, Başkurt, Kazan-Tatar, Kırım-Tatar ve Karaçay-Malkar Türkçesinde de “kusmuk, kusuntu” anlamını korumaktadır.

Kıp. sıçkağ, sışkağ “sık sık sıçan kimse” (TZ; Toparlı vd., 2019: 233).

TTL. Karahanlı T.: *sıçgak* “çok sıçan adam” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 817).

Krg. çıçkak “1. ishal, sürgün, ötürük 2. ishal olan kimse” (Arıkoğlu, 2018: 718); **Kzk. tışkağ** “1. ishal, sürgün, amel 2. mec. elinden hiçbir şey gelmeyen, beceriksiz” (Koç, 2019: 604); **Kklpk. tışqağ** “midenin bozulması sonucu oluşan iç hastalık, ishal” (Uygur, 2020: 587); **Krçmlkr. çıçhak** “1. tuvalet ihtiyacını tutamayan; ishal 2. korkak, ödle, tabansız” (Tavkul, 2020: 146); **Kmk. çıçğaq** “büyük abdestini çok yapan” (Pekacar, 2011: 102).

İlk kez Orta Türkçe döneminde tanımlanmaktadır. Karahanlı Türkçesinde DLT 237/205’te *sıçgak* “çok sıçan adam” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2018: 817). Tarihî Kıpçak Türkçesinde “sık sık sıçan kimse” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız ve Kumuk Türkçesinde “büyük abdestini çok yapan” anlamını korumaktadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Karakalpak, Karaçay-Malkar ve Kumuk Türkçesinde “ishal, ötürük”, Kazak Türkçesinde mecazlaşarak “elinden hiçbir şey gelmeyen, beceriksiz”, Karaçay-Malkar Türkçesinde “korkak, ödle, tabansız” anlamında genişlemiştir.

Kıp. topalan “kalın bağırsağa arız olan bir hastalık” (İH; Toparlı vd., 2019: 280).

Kklpk. topalağ 1. hayvanlarda görülen bir ağrı, hastalık 2. hücum, akın, saldırı 3. kargaşa, düzensizlik 4. huzursuzluk, rahatsızlık” (Uygur, 2020: 596); **Bşk. tupalan, tupalam** “bulaşıcı hayvan hastalığı” (Özşahin, 2017: 644).

Tarihî Türk lehçelerinden Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinden El-İdrak Haşiyesinde *topalan* “kalın bağırsağa arız olan bir hastalık” şeklinde kaydedilen kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Karakalpak ve Başkurt Türkçesinde “bulaşıcı hayvan hastalığı” açıklamasıyla yer alarak hastalığın sadece hayvanlarda görüldüğünü belirtmektedir. Bu bakımdan anlam özelleşmiştir.

2.10. Hekimlikle İlgili Kelimeler

Kıp. kam “1. sihirbaz, büyücü (CC I 4b/24 ; Toparlı vd., 2019: 124; Argunşah ve Güner, 2015: 656). 2. hekim” (Kİ; Toparlı vd., 2019: 124).

TTL. ET.: *kam* “büyücü, kahin, sihirbaz, kam” (EDPT 625; EUES 324).

Bşk. kam “Pagan kültürünün dini kişisi, kam” (Özşahin, 2017: 323); **Krym. kam** “büyücü” (Koçak, 2021: 40).

İlk kez Eski Türkçe döneminde tanımlanmaktadır. Uygur Türkçesinde *kam* “büyücü, kahin, sihirbaz, kam” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 625; EUES 324). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de “sihirbaz, büyücü; hekim” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Başkurt Türkçesinde “Pagan kültürünün dini kişisi, kam”, Karayim Türkçesinde “büyücü” açıklamasıyla anlamını korumaktadır.

Kıp. otaçı, otçı “tabip, hekim, cerrah” (CC I 44a/17, GT, Kİ, Mİ, TA, TZ; Toparlı vd., 2019: 206; Argunşah ve Güner, 2015: 535).

TTL. ET.: *otaçı* “tabip, hekim” (EDPT 44; EUES 517).

Krg. otooçu “ekini zararlı otlardan ayıklayan” (Yudahin, 2011: 602); **Kzk. otaşı** “sımıkçı, kırıkçı, çıkıkçı” (Koç, 2019: 449); **Kklpk. otawşı** “1. yabancı otları temizleyen kişi. 2. ağ. kıran, yok eden” (Uygur, 2020: 432); **Kaz. Tat. utavçı** “zararlı otları ayıklayan” (Öner, 2015: 522); **Krm. Tat. otacı** “otçu (bitkilerle hastalıkları iyileştiren)” (Maşkaraoğlu, 2023: 943).

İlk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Uygur Türkçesinde *otaçı* “tabip, hekim” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (EDPT 44; EUES 517). Tarihî Kıpçak Türkçesinde *otaçı, otçı* “tabip, hekim, cerrah” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Karakalpak, Kazan-Tatar, “zararlı otları ayıklayan”, Kazak Türkçesinde ise “sımıkçı, kırıkçı, çıkıkçı” anlamlarıyla genişlemiştir.

Kıp. tabīb “Ar. hekim, tabip” (GT, KFT; Toparlı vd., 2019: 257).

TTL. Harezmi T.: *tabīb* “Ar. tabip, doktor” (NF, KE; Ünlü, 2012: 555).

Krg. tabip “tabip, mutatabip” (Yudahin, 2011: 696); **Kzk. tawip** “bahşı, halk hekimi, tabip” (Koç, 2019: 559); **Kklpk. tawip** “halk hekimi” (Uygur, 2020: 575); **Kaz. Tat. tabiyb** “tabip, doktor, hekim” (Öner, 2015: 440); **Krm. Tat. tabib, tabip** “hekim, otacı; otçu, üfürükçü, afsuncu” (Maşkaraoğlu, 2023: 1200).

İlk kez Orta Türkçe döneminde tanıklanmaktadır. Harezmi Türkçesinde *tabīb* “doktor” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Ünlü, 2012: 555). Tarihî Kıpçak Türkçesinde de “hekim, tabip” anlamındadır. Kelime çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Karakalpak, Kazan-Tatar ve Kırım-Tatar Türkçesinde de “doktor, hekim” anlamını korumaktadır. Çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Kırım-Tatar Türkçesinde “otçu, üfürükçü, afsuncu” anlamında genişlemiştir.

3.Sonuç

Bu makalede, tarihî Kıpçak Türkçesinde yer alan 68 hastalık adı ve hastalıkla ilgili söz varlığı tespit edilmiştir. Bunlar 7 bedensel hastalıklarla ilgili kelime, 6 bulaşıcı hastalıklarla ilgili kelime, 5 göz hastalıklarıyla ilgili kelime, 13 cilt hastalıklarıyla ilgili kelime, 3 kekemelik ve konuşmayla ilgili kelime, 16 hasta ve hastalıkla ilgili kelime, 9 tedavi amaçlı kullanılan bitki ve ilaçlarla ilgili kelime, 2 solunum hastalıklarıyla ilgili kelime, 4 sindirim hastalıklarıyla ilgili kelime, 3 hekimlikle ilgili kelime şeklindedir.

Bazı hastalık adlarının birden fazla kelime ile karşılanması dikkat çekicidir. Sıtma ile ilgili *bezgek / bizgek, ısıtma*; bir görme kusuru olan şaşılık hastalığına sahip şaşı kişiyle ilgili *çalış, kuykaş*; gözleri görmeyen kişi için *kör, közsiz, sokur*; yara üzerindeki kabuk, uyuz anlamında *kotur, uyuz, irin*; yara anlamında *irin, yara, cera hat*; peltek, kekeme anlamında *peltek, sah av / sakav*; hasta anlamında *çorlu, hasta, sağısız / sağısuz*; hastalık anlamında *illet, hastalık, çor, maraz*; sağlık anlamında *sa, sağık, oñk*; ilaç anlamında da *ru, deva, dermân, em, 'ila c, ot*; hekim / doktor anlamında *kam, otaçı, tabi b* beş kelimeleri kullanılmıştır.

İncelenen 68 kelime köken olarak Türkçe olanlar 51 (% 75), Arapça olanlar 7 (%10,29), Farsça olanlar 4 (% 5,88), Moğolca olanlar 5 (% 7,35), Aramice 1 (% 1,47)'dir.

Tarihî Kıpçak Türkçesinde yer alan hastalık adları ve hastalıkla ilgili söz varlığının bazı lehçelerde yaşarken bazılarında unutulduğu tespit edilmiştir. Bunlardan *aksağ/aksak, şolak, şişek, irin, kotur, ala, alaça I, yara, dilsiz, kısır, sa I, sağıh/ sağık I / savluk I, ağı I / ağı / avu / uvu, dermân* kelimeleri on lehçede (%19,11); *bezgek, sokur, daz, çıban, bez, ağırık, şaruluğ, ot, dumağı, kus-* kelimeleri dokuz lehçede (%14,7); *bügrî, yıl, sahav / sakav, ölet* kelimeleri sekiz lehçede (%5,88); *kızamuk, közsiz, anduz, em, öksürük* kelimeleri yedi lehçede (%7,35); *kötrem, uçuk, hasta, maraz, sancı / şansu, şifa, deva, 'ila c, kusgu* kelimeleri altı lehçede (%13,23); *beçel, kör, 'illet, sıçkağ, otaçı, tabi b* kelimeleri beş lehçede (%8,82); *keziv, ısıtma, kolansa, çor, da ru-* kelimeleri dört lehçede (%7,35); *baymak, cera hat, opa, peltek* kelimeleri üç lehçede (%5,88); *çorlu, hastahk, sağsız / sağsuz, topalan, kam* kelimeleri iki lehçede (%7,35); *kelepen, çalış, kıykaş, baş, uyuz, bıçılğan, onlık* kelimeleri bir lehçede (%10,29) yaşamaktadır.

Kısaltmalar

ağ.:.....: ağız

akt.: aktaran

Ar.: Arapça

Aram.: Aramice

BM: Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak

BV: Baytaru'l-Vâzih

CC I : Codex Cumanicus I. Kitap

CC II: Codex Cumanicus II. Kitap

DM: Ed-Dürretü'l-Müdiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye

EDPT: Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish

ET: Eski Türkçe

EUES: Eski Uygurcanın El Sözlüğü

Far.:Farsça

BV: Baytaru'l-Vâzih

GT: Gülistan Tercümesi

HŞ:Hüsrev-i Şirin

İM: İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn

İML: İbni Mühennâ Lügati

İN: Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb

KE: Kısasü'l-Enbiyâ

KF: Kitâb Fî'l-Fıkh

KFT: Kitâb Fî'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türki

Kİ: Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk

KK: El-Kavanînü'l-Küllîyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye

Mec.: Mecaz

Moğ.: Moğolca

MS: Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî

NF: Nehcü'l-Ferâdîs

RH: Kitâb Fî Rıyâzâtî'l-Hayl

TA: Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî

TTAS (I-1977, II-1979, III-1981). Tatar Têlênêñ Añlatmalî Süzlêğê

TTAS (I-2015, II-2016, III-2017). Tatar Têlênêñ Añlatmalî Süzlêğê

TTL: Tarihî Türk Lehçeleri

TZ: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye

Kaynakça

Akalın, Şükrü Haluk vd. (2011). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aqtay, G.; Jankowski, H. (2021). Kırım Karaycası Türkçe Sözlük (çev. Tülay ÇULHA). Elazığ: Asos Yayınları.

Arat, Reşit Rahmeti (2018). Kutadgu Bilig – Yusuf Has Hacib, Yayına Hazırlayan: Çetin Şan -Serap Tuba Yurteser. Kabalıcı Yayıncılık.

Argunşah, M.; GÜNER, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Arıkoğlu, E. vd. (2018). Kırgızca-Türkçe Sözlük (I . Cilt (A-J), II . Cilt (K-Z)). Ankara: Bengü Yayınları.

Bayat, A. H. (2016). Tıp Tarihi. İstanbul: Merkez Efendi Tıp Derneği.

Baskakov, N.A. (1963). Nogaysko-russkiy slovar. Moskova.

Clauson, S. G. (1972). Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford University Press. Oxford.

Ehmetyanov, Rifkat vd. (2014). Türkçe -Tatarca Sözlük (akt. Mustafa Öner). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergönenç, Dilek (2019). *Nogay Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun Ahmet Bican, vd (1991). Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ercilasun, A. B.; Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Koç, K.; Bayniyazov, A.; Başkapan V. (2019). Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Koç, K.; Bayniyazov, A.; Başkapan, V. (2019). Türkiye Türkçesi - Kazak Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Koçak, Murat (2021). *Karay Türkçesi Ağızları Tematik Söz Varlığı (Haliç-Lutsk, Kırım-Trakay)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları

Maşkaraoğlu, S. (2023). Kırım-Tatar Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Muzafarov, R.; Muzafarov, N. (2018). Kırım-Tatar Türkçesi- Türkiye Türkçesi – Rusça Sözlük (çev. Nariman Seyityahya). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Oba, E. (2020). Kazakça'nın Tarihî Türk Lehçelerine Göre Söz Varlığı. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Orozobaev, Mayrambek (2014). Kırgızcadaki İslam Öncesi Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Öner, M. (2015). Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özşahin, M. (2017). Başkurt Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Pekacar, Ç. (2011). Kumuk Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Sönmezler Duran, Ö. (2020). Kazan-Tatar Türkçesinin Tarihi Kıpçak Yadİğârları Bağlamında Aidiyeti - Anlam Bilimsel Bir Karşılaştırma. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Tavkul, U. (2020). Karaçay – Malkar Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Temel, D. (2020). Memlûk-Kıpçak Türkçesindeki Sağlık İle İlgili Söz Varlığı Ve Kazakçadaki Durumu Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R (2019). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları
- Uygur, C. V. (2020). Karakalpak Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yudahin, K.K. (2011). Kırgız Sözlüğü (çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, N.; Pınar, S. (1984). Kazak Türkçesi Sözlüğü. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Wilkens, J. (2021). Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca-Almanca-Türkçe). Berlin: Universitätsverlag Göttingen.